

RECOMENDACIÓN 254/2024

“SK’OPLAL YU’UN MU BU LA JYICH’EL TI MUK TI DERECHOETIK YU’UN TI KRIXCHANOTIKE SVENTA YU’UN MU XICH’IK P’AJEL, SK’ELEL XCHAPANEL SKUXLEJALIK, XCHA’BIELIK, SKOLELIK, SNAIK TI BU XU’ LEK XKUXAN SBAIK XCHU’UK TI SKUTIKIKE A’ SKOJ TI TE ISTA SVOKOL TI V1,V2,V3 XCHU’UK V4, MUK’ XICH’EBELIK TI MUK TI SLEKIL XKUXLEJAL TI BU MU’YUK ILBAJINEL TI STOJOL TI V1 XCHU’UK V2 SKOJ YU’UN A’ ANTSATIKE; ECH NIXTOK MUK’ XICH’EL TI K’ELEL TI SDERECHO SLEKIL XKUXLEJAL TI UNIN TSEB-KEREMETIKE XCHU’UK TI UNIN JCH’IOMAL ANTS VINIKE TI A’ SKOJ LAJ STA SVOKOL TI V2, V3 XCHU’UK V4, TI A’IK BATSI VINIK-ANTSETIKE, TI A’ CHOPOL LAJ SPAS TI JTUNELETIK YU’UN SECRETARÍA PARA EL DESARROLLO SUSTENTABLE DE LOS PUEBLOS INDIGENAS, FISCALÍA GENERAL XCHU’UK A’MTELETIK YU’UN H. AYUNTAMIENTO YU’UN ZINACANTÁN, CHIAPAS”

I. TI K’USI IK’OT TI PASELE

Ti chanlajuneb yu’un yuilal akosto ti a’bil 2023 te laj yak’el ti ojtikinel ti peryorico jun, ti te xalel yu’un “jun ants ti likemtal ti slumal Zinacantán laj yich’ tsakel ti chukel la sujel yu’un ak’o sjok’be xch’enal smukenal ti anima smalale, skoj yu’un laj skolta sba yu’un ti juju ok’ utel-majel stae, ti vinike laj sta svokol skoj yu’un chopol ip’aj toj icham, te laj yich’ tael pochol ti be ti nopol slumal San Lucas”. Laj yich’ alel “ ti antse laj yal sk’op yu’un ti stuk laj smil ti vinike pe mu yutsiluk yo’onton laj spas, muk’ xal ti k’ux-elan ik’ot ti pasele, ano’ox laj skolta sba sk’oj yu’un ti ilabajinel utel-majel ti ep abil laj sta ti stojol ti anima smalale iti snaojik ti yuts yalal ti vinike, ech laj yalik ti a smul ti antse, ech nixtok te laj yich’ alel sventa ti ol nich’onaltike laj smilik uk ti stotike, ti ants’e mu bu laj yak’be smul ti yala’mtake, te laj yal ti a’no’ox laj ya’be sba smul stuke” ech “ k’ucha’al chapal yu’unik te ti yutil slumalike, ti ants xchu’uk jun skereme, laj sujelik ak’o sjokik xch’enal smukenal ti animae, chukbilik xchu’uk xch’ojon te ti xch’utik yu’un mu xjativik [...]”¹.

Skoj yu’un ti k’utik ik’ot ti pasele, V1 xchu’uk V2 laj yich’ik makel ti chukel yu’un ti agente xchu’uk yavaltak ti komunidad Chajtoj te ti xchukelal yu’un ti komundade; ti V3 xchu’uk V4 te ti San Isidro, xchibal stakajtik ti slumal Zinacantán, Chiapas, ak’bilik smul yu’un laj yak’bik svokol te ti PPV, te tsakajtik desde ti vakib ora malk’ak’al ti sk’ak’alil buluchib yu’un yuilal akosto k’alto ti valuneb ora sob ikliman ti sk’ak’alil chanlajuneb ti mismo yuilal ia’bil, mu’yuk bu laj yak’elik ti stojol jtuneletik ti sna’bik sjam xchapnel ti k’ope.

Sk’oj yu’un ti laj stuch’bik skuxlejal ti PPV, ti buluchib yu’un yuilal akosto ti ya’bilal 2023, AR1 laj slikesbe pasbel svunaal te ti carpeta yu’un sa’bel smelolal ti k’ope C.I.1 te ti stojol ti V1, V2, V3 xchu’uk V4; skoj ti , V2, V3 xchu’uk V4 yu’un ti mu to ts’akaluk ya’bilalike k’alal ik’ot ti pasel ti k’opetike, te laj yak’el batel sk’oplal ti mulil ti stojol Fiscalía de Adolescentes yu’un a k’o sk’el k’ucha’al xchapanel; te ti sk’ak’alil chanlajuneb yu’un yuilal akosto ti ya’bilal 2023, ti AR1 laj sk’anbe ti juez jun vun yu’un xu’ xich’ tsakel ti V1 skoj yu’un yutsil yo’nton laj smil ti PPV; te laj yak’el ti vune ti sk’ak’alil o’lajuneb yu’un yuilal akosto ti a’bil 2023 te laj yich’ pasel ich’unel ti k’usi xal ti vune ti ukub ora ak’obal, k’alal ti V1 te oy nopol ti parke central yu’un Chiapa de Corzo. Ech nixtok, te ti jun constancia pasbil ti sk’ak’alil chanlajuneb yu’un yuilal akosto ti ya’bilal 2023, AR2 te laj yich’be stuch’ulel sk’opal ti sba carpeta yu’un investigación C.I.1 te ti jun acuerdo ti mismo sk’ak’alil, te laj sk’el ilaj yak sk’op yu’un ti k’utik ya’mtel laj spas

¹ Nota periodística 1.

ti AR1 te ti C.I.1 xchu'uk te laj sk'anbe ti Juzgado Especializado en Justicia Penal para Adolescentes yu'un ak'o spasbe svunal yu'un xich' tsakelik ti V2, V3 xchu'uk V4, te laj yich' tsakelik ti o'lajuneb yu'un yuilal akosto ti ya'bilal 2023, ti nopol parke central yu'un Chiapa de Corzo *-jutuk mu ko'olukik ti ora k'alal laj tsakel jun ilaj tsakel yane te ti mismo lukar-, te laj yich'ik lapel ti "Villa Crisol"*.

III. K'UX-ELAN XBAT XCHAPEL TI K'OPE

Ti jun cha'vinik yu'un yuilal akosto ti ya'bilal 2023, ti Jueza de Control te laj yal ti yu'un muyuk bu xak'elik ti chapanelik xchu'uk a k'o skoltelik ti anil ti V2, V3 xchu'uk V4; mantal ti mu laj xch'am muk' xch'un ti autoridad ministeriale ilaj yich' chapanel ti jun tso'mlej ti sk'ak'alil valun lajuneb yu'ilal pebrero ti ya'bilal 2024 te ti Sala Unitaria Especializada en Justicia para Adolescentes, te laj cha' yich' alel ti muyuk' xa ta xak'elik ti chapel ti stojol jtuneletik. Te ech nixtok, ti sk'ak'alil ukub xcha' vinik yu'un yuilal septiembre ti ya'bilal 2024, V1 te laj sta koltel yu'un ti jtuneletik jchapanvanejetik yu'un muliletike; te laj yal sk'op ti ch'ojon tak'in ti V1 ech nixtok ti te spasik rentar snaik xchu'uk ti stseb ti a' V2, te ti yan municipio te ti slumal Chiapas, skoj yu'un ti k'utik no'ox chopol ialbatik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4 yu'un mu stak' sutik batel ti bu slumalik te ti comunidad yu'un San Isidro, municipio yu'un Zinacantán, Chiapas.

IV. SK'ELEL XCHU'UK SA'BEL SJAM TI K'UTIK XAK' TI ILEL MI OY O MU'YUK MULILE

• C.1 P'AJEL XCHU'UK ILABAJINE TI STOJOL UTS ALAL SK'OJ YU'UN ANTSE

Ti sk'op snopebal yu'un ti buch'u sabe skelbe smelolal ti k'opetike ti ojtikinbil chaj Antropología Social pasbil yu'un ti a vi CNDH to, te laj yich' alel ti jamal xvinaj ti ep laj sta svokol, ilbajinel utel xchu'uk majel ti V1 te ti stojol ti PPV, te tsakajtik ti vun ti bu jamal xvinaj ti oy van chibuk velta laj sk'an parte yu'un ti ilbajinel,utel, majel, te xvinaj k'utik no'ox ti chop ti ilbajinel istae. Ech te ta xich' ojtikinel ti te laj sta svokol sventa ti mu'yuk x-abat o'onox stakin yu'u xkuxan sba ech k'uchal te laj yal sk'op sloil ti tsakal te ti vun ti C.I.4, ech laj yal: *"[...] mu'yuk o'no'ox laj sna' sa' sk'ej ti stak'ine [...] mu'yuk bu la jyak' ni junuk pexu yu'un ti jve'eltutike"*. Ech nixtok, te laj sloilta ti ilbajinel, utel laj stae te vinaj ti pach'inel xchu'uk majel. Ech nixtok te vinaj ti oy ilbajinel ista sventa sujel ak'o xch'in ti vayel ti smalal ti V1, te laj sloilta: *"[...] k'alal mu to epuk k'ak'al kolemun xchu'uk olole, ti [PPV] mu sventukun, ti slajunebal k'ak'al sujun yu'un a k'o jchi'in ti vayel [...] chi stsakun ti persa yu'un ak'o jchi'in jbatutik, mu sventuk mi mu jk'ane [...] mu'ono'ox bu lekuk spasba mu bu sk'anoj ti kala'mtake xchu'uk jtuke, mu'yuk bu lek laj sk'opununtutik [...]"*.

Sventa sk'oplal, k'alal laj yich' k'elel ti v1 yu'un ti psicologae ti te tsakal ti yutil C.I.4 te vinaj ti k'u stoylajal o k'uyepal svokol laj sta ti antse a' la oxib yoxvinik ti spuntuación, te vinaj ti bu sk'elubil ti ilbajinel ti a' sbi Escala de Predicción de Riesgo de Violencia Grave contra la Pareja, ti skojol kojol svianjesbil ti ilbajinel ti mi laj sta chanib xcha' vinik k'alto vaxakib yox vinik puntose, te xich' alel ti lom toyol ti ilbajinel staoje xu' sta svokol. Te nixtok ti k'alal laj yich' k'elel te laj tsakel ti vun *"[...] ti ultimotik u te la' yai ti repente xu' sta milel [...]"*.

• C.2 P'AJEL XCHU'UK ILABAJINEL TE TI STOJOL TI SLUMALE SK'OJ YU'UN ANTSE

K'ala laj yich' k'eel a vi k'op to, ti V2 laj yal yu'un ti oy laj sta ilbajinel sventa laj yich' sujel a k'o xchi'in ti vayel ti PPV ti k'alal va koltavanuk ti V1, a' te lik tsatsubuk ti k'op ti tana xich' k'elele. Te ta xich' choel skóplal ti loil laj xa yich' alele iti te tsakal ti Carpeta de Control: "[...] ti vinik [PPV] te la va'al j-ok ti ventana sk'el lokel, patil te la la stsak ti steb ti a' sbi [V2], laj snit batel ta vayebal, yu'un suj ti chi'inbail, [...] te la laj yalbe, manchuk mi stsebla, a' la stu yu'un ti ane, ti stsebe avan yu'un sk'an koltel, te k'ot ti sme'e V1 yu'un ba skolta [...]".

A vi li' ti k'opto, ta xal ti buch'u sna'be smelolal ti k'ope ojtikinbil chal Opinion Especializada en Antropología Social, ta xak' ti k'eel ti k'utik mu spas ti muk xchu'uk mu lekuk ixchapan ti jtuneletik ti yutil lume, ti judicaletik ti te tsakajtik ti stojol ti Ajvalil yu'un Chiapase xchu'uk ti jtuneletik yu'un ti komunidad, ti te oy svinajesbil ti laj yich' alele te ti peryorico xchu'uk ti butik yan laj yak'el ilel, ech nixtok te ti k'opetik ti te tsakal ti vunetik yu'un ti expediente sventa ti bu laj sk'anel parte, te ivinaj ti oy laj yak'belik kastiko yu'un ti slumalikel², ti laj yich' alele ti sa'bil yu'unik skoj yu'un ti k'usi laj spasike, a' ech snopebal yu'unik ti komunidad, a' jun mulil jun ilabjinel, te xvinaj ti mu'yuk laj xch'unik ti mantale, ti mu'yuk bu laj yich'ik ti muk' ti mantal yu'un ti jlumaltike skoj ti mu k'usi laj spasik yu'un ti mu xa sk'anel ti ilbajineletik ti stojol ti antsatik, unin tsebetik xchu'uk unin antsatik. Ti k'op te tsakal ti vune te xvinaj yu'un ti anil no'ox k'an xchapanel ti k'op ti a'bil smul ti V1 xchu'uk ti yala'mtake, ti V2, stseb ti V1, te ti sk'op laj yale ti stojol a vi Organismo Nacional to, laj yal: "[...] laj la yich'ik chukel xchu'uk jlik laso ti xch'utik, te laj yik'elik batel yu'un ba sjok'ik ti ch'ene [...] te laj sjok'ik ti mukenale, laj sujelik a k'o sjok'ik xchu'uk picoetik [...]. Ti k'u yepal ti k'ak'al laj yich'ik chukele mu'yuk laj ya'belik sve'elik xchu'uk ya'alik [...]".

Sventa k'op to, mu'yuk svinajesbil yu'un ti mi ech jsolel ti alj yich' pasel jun tso'mlej, ta xich' alele ti repente mu'yuk bu laj yich' ch'unel ti mantaletik chapajtik yu'un stukik komunidad sventa k'ux-elan xu' xchapan sbaik k'alal oy tsatsal k'opetike, ech mu'yuk bu laj yich' a'yibel sk'op ti buch'utik staojik svokolik xchu'uk smulike. Ti k'alal laj yich' jak'bel sk'op ti V1 yu'un a vi Organismo Nacional to, te laj yal: "[...] laj yich' tsakel yu'un epal krixchanoetik imu ti stojol asamblea uk [...]". PT2 laj yal ti mu bu yiloj ech xich' chapanel a vi k'opetik to te ti yutil komunidad: "[...] toj no'ox xiel yo'nton k'alal laj yil k'uchal laj yabelik stoj smulik, a' to no'ox sba velta ti ech spasike yu'un a ech' xchapoj smantalik te ti yutil stalel kuxlejalike, pe sba velta ech spasik [...]".

Ech nixtok, parte ti k'usi laj xa yich' alele, ti jtuneletik yu'un ti komunidad mu'yuk bu laj spasik ti muk' ti k'opetik sventa k'utik svokol yu'un ti ilbajinel, majel utel ista ti V1, xchu'uk ti skerem-tsebe, te ti stojol ti PPV k'alal kuxul o'onoxe, nopxa xaik xchuk sk'elik ti ilbajineletik, majel utel sta ti antsatik te ti stojol smalalik o yuts yalalike, ech k'ucha'al ti p'ajel yu'un lekil chapanel xchu'uk lek ich'el ti muk' te ti yutil komunidad. Te ta xakél ti ojtikinel a'yel, manchuk mi snaojik ti k'utik svokol ista ti V1 te ti stojol ti PPV, toj ech'em ti stojolil ti smulike, mu'yuk bu laj yich' ch'unel ti mantaletik pasbilib yu'un ti bats'i jnaklejetike, ech ti jtuneletik yu'un ti komunidad xch'uk yu'un ti muk'tik jtuneletik yu'un estadoe, muk spasik ti ya'mtelike.

² Castigo social: la fuerza coercitiva de la comunidad que surge ante el incumplimiento de sus reglas básicas. Retomado de: Bases para la Resolución de los casos. De las sanciones y penas en la justicia indígena. <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/9/4499/11.pdf> En el presente caso se entenderá como "castigo social", conforme a las costumbres del municipio de Zinacantán, Chiapas, el que V1, V2, V3 y V4 debían ser obligados por los integrantes de dicha comunidad a cavar la tumba en el panteón Rural de ese municipio y posteriormente obligados a transportar la caja funeraria y caminar hasta el panteón donde PPV sería sepultado.

• **C.3 P'AJEL XCHU'UK ILABAJINEL SK'OJ YU'UN ANTSE LAJ SPAS TI JTUNELETIK YU'UN ESTADOE**

- Ti snail jtuneletik xchu'uk ti jtuneletike yu'un ti municipioetik xchu'uk ti estadoe, te ti k'ux-elán snopebal yu'unik yu'un k'ux-elán chopol xil ti antsatike xchu'uk ti k'utik xu' imu xu' spasik te tti slumalik, naik o ti yutil yuts yalalik *“me'il-ajnilal jch'unej mantal” laj yetesik ep velta ti k'alal laj sk'anilan parte sk'oj yu'un ti svokol sventa ti ilbajinel, majel utel laj sta ti V1 ti te ay yalilanbe ti jtuneletik jchapavanejetik yu'un ti slumal iti a' tsakal xchu'uk ti sistema de justicia del Estado de Chiapas. Te ti sk'op laj yal ti V1 ti mu'yuk bu ono'ox laj yich'bel ti muk' ti sk'op yu'un ti jtuneletik yu'un slumale, ech yu'un laj snopes baik sk'elik xa'ik ti ilbajinel, majel, utel ti staik ti antsatik, unin antsatik xchu'uk unin tsebetike ech lek skuyik ti k'utik xk'ot ti pasele; k'opetik ti te tsakajtik ti vun yu'un ti jtunel yu'un ministerioe te ti C.I.3.*

Ech nixtok, te k'ol ta xich alel te ti C.I.4 yu'un ti mu'yuk o'onox bu laj yich'bel ti muk' ti sk'op yu'un ti jtuneletike ti laj xa yich alel, te ti V1 laj xchol: *“[...] oy ay jk'an parte te ti stojol Juzgado de Paz y Conciliación Indígena, pe ti Juez laj yalbun ti a' jtu ti te'oyukun xchu'uk ti jamalale, ec ak'o sutukun xchu'uk ak'o pasbe perton, ti mi mo'oje, ta la xi snutselun lok'el ti jna a' la xich' komel ti [PPV]”. Ech yu'un ti k'utik laj xa yich' alele, te ta xakel ti ojtikinil nixtok ti k'utik laj yich' jak'bel ti V1 yu'un a vin Organismo Nacional to, te laj xchol: “[...] k'alal ti oy k'usi sjak' ti juez municipale a vi to,spasvan grabar xchu'uk celular imu'yuk k'usi la xchapan [...] ech itak'av ti a' la stuke, yu'un xiel sko'j mi la stala milel, chik'el o smilel ti yal'amtake [...] a vi juez to ach' to no'ox li' ti municipioi, mu snaojuk ti k'utik spas ti smalale [...]”.*

Te nixtok, ti k'utik x-elán laj yich pasel ti a'mteletik k'alal sa'bel sjam smelolal ti k'opetik ti ojtikinbil xchaj Investigación judicial, ti FGE Chiapas, ech repente mu'yuk bu laj spas lek ti ya'mtele, a'yu'un ti te xvinaj ti k'opetik te tsakal ti vunetik k'alal laj yich' jak'bel sk'op ti V1 yu'un a vi Comisión Nacional to te xvinaj ti Acta Circunstanciada, ti sloile: *“[...] k'alal [...] laj yik'eltal li' to, mu'yuk laj yalbel bu x-ik'at batel, k'alal laj stikel te ti CERESO to [...] k'alal laj yotesele mu'yuk bu laj ya'bel ti k'usi smule [...] mu'yuk k'usi laj sjak'bel [...] Pe te laj yik'el batel ti jun patrulla azul [...] k'alal laj slokesel batel te ti Zinacantán laj yik'el batel ta Chiapa de Corzo, mu'yuk bu laj xcholbel sjam ti k'uyun laj yik'el batel tee, te ti Chiapa de Corzo te ikom chib k'ak'al xchu'uk jun ak'obal, te ti jun chukebal [...] ti k'uyepal k'ak'al ikomik te xchu'uk ti yala'mtake mu'yuk bu laj ya'belik sveelik, mu'yuk bu laj sjakbelik sk'opik, ti stuke ech no'ox makbil ti na laj ya'i sba, mu'yuk stak' xk'opoj xchu'uk yuts yalal xchu'uk mu snaojuk bo'oyik. [...]”.*

Te ti kóp tsakal yu'un buch'u sna'be sjame ojtikinbil chaj Opinion Especializada en Antropología Social te laj yich ti venta ti k'utik svokol laj sta ti V1 ech k'uchal p'ajel xchu'uk ilbajinel skoj yu'un antse te ti yutil sna, stojol yuts yalal, ti skomunidad, xchu'uk yu'un ti juju chop ti jtuneletik jchpanvanejetik yu'un estado xchu'uk ti yantik sk'ojolskojol jchapavanej, te ta xich' alel ti laj sta juju ok svokol xchu'uk ilabjinel ti xkuxlejal.

- **D. DERECHO SVENTA K'UCHA'AL SNOP XCHAPANIK TI SKUXLEJALIK, SMANTALIK XCHU'UK XICH' SBAIK TI MUK TI JUJUN SLUMAL TI BATS'I JNAKLEJETIKE**
- **1 CHOPOL TSAKEL IMAKEL TI CHUKEL, MU'YUK LAJ XCH'UNEL TI MANTALETIKE XCHU'UK TI MU'YUK LAJ YICH ICHBEL TI MUK TI SDERCHOIK**

SVENTA YU'UN SKUXLEJALIK XCHU'UK TI YICH'ELIK TI MUK TI V1, V2, V3 XCHU'UK V4.

- Ti derechoetik muk xich'el ti muk'e, ti tana li' xak'el ti ojtikinel li' ti Svunal mantaliletik to, te lik ti buluchib yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023 te ti komunidadetik yu'un ti bats'i jnaklejetike ti slumal San Isidro xchu'uk Chajtoj, tsakajti ti slumal Zinacantán, Chiapas. A vi k'ak'alto ti chanib oratik malk'ak'al, ti V1 te la oy ti snail chonobil, te ti komunidad yu'un San Isidro, k'alal te k'ot agente yu'un komunidad Chajtoj ba yalbel, te la ti jun paraje yu'un jteklum San Lucas te ti sk'al karretera ti xbat ti jteklum yu'un San Cristóbal de las Casas, te la oy chamen istaik jun krixchano junto a' la PPV -ti a' smalale-, ech anil ibat te ti bu albate yu'un ba sk'el ti ech jsolele ti k'ope.

Ti vun sventa bu tsakal ti k'opetik ti ak'bat a vi CNDH to yu'un ti PSP1 te laj yal yu'un ti ik'ot te ti bu oy ti animae ti chanib ora xchu'uk vaxakaljuneb minuto malk'ak'al ti sk'ak'alil buluchib yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023, te k'o yil *"junkturichano ti a' vinike (sic), chamenxa x-elan"; jutuk mu sta o'ob ora xchu'uk o'lol ti smaleb k'ak'al ti* mismo k'ak'al, ti V1 te ik'ot ti bu laj yich' tael ti animae, te laj yal yu'un ti likemtal ti San Isidro, Zinacantán, Chiapas, te ch'inbil k'otel yu'un stseb, ti mu'yuk bu laj yalbe sbie, pe a' xvinaj ti yich'oj o'lajunebtik a'bil xa x-elan. Patil, V1 laj sk'el ti sbektal ti PPV te to ti jech sk'al ti ch'ojon bu makbil ti animae te laj yil ti a' smalale, ech yu'un ti PSP1 te laj yalb ti V1 yu'un xak'bik sna' ti Ministerio Público yu'un ak'o s'abe smelolal ti k'uchal icham ti vinike. Te ti anil, ti V1 laj yal ti mu akuertouk yu'un ti xba yalvik ti jtuneletik yu'n sa'bik sjam ti k'ope.

PSP1 te laj yal, o'ob o lajuneb minutotik k'alal sk'otel ti V1, te i k'ot PT2, te laj yal yu'un ti a' jtunel yu'un ti komunidad San Isidro xchu'uk te la yal yu'un ak'o xich sabel sjam ti k'op te ti stojol Ministerio Público. Ech'un yu'un a vi to, ti PT2 laj sk'anbe ti jtuneletik yu'un Zinacantán yu'un ak'o sva'an sbaik koltavanukuk ti k'op te ti stojol V1, PT2 xchu'uk PSP1 yu'un ech mu sbats'ej ti k'ope. PSP1 te laj yal ti sta'bal vakib ora malk'ak'al ti mismo k'ak'al, te ik'ot jun ch'iomal vinik te laj yal ti a' skerem ti PPV xchu'uk ti V1. Ti vaxakib ora xchu'uk vaxakib yoxvinik ora malk'ak'al, te i k'ot PF1, yuts' yalal ti PPV te laj yal yu'un ti ak'o xich' toyel xa ti animae yu'un ak'o ba sk'elbel ti sbek'atal xch'uk ak'o yalel k'uchal ichame, xchu'uk te la yal yu'un ti PPV oy xa u ti mu'yuk xchi'noj ti yajnile ti V1, ech yu'un, mu xtak' xa stik sba yu'un snopel ti k'usi x-utel ti sbek'tal ti animae PPV.

PSP1 te laj yal ti yech'el to no'ox chib minuto sk'otel ti PF1, k'alal te nopejtal ti stojol ti PSP2, te laj yalbel yu'un ti AR1 laj xa sna' ti laj stabel sbek'tal ti PPV; ech nixtok, te laj xcholbel sjam ti k'ux-elan ta xich' tamel ti animae ech k'ucha'al spas ya'mtel ta spas ti krixchanoetik x-a'mtejik ti servicios periciales yu'un FGE Chiapas. PSP1 te laj yalbe yu'un ti mu oyukuk ti jun akuerto ti PF1, PT2 xchu'uk V1 sventa yu'un ti stojol ti anima PPV, a yu'un ti V1 sk'an xich' batel ti sbek'tal ti anima te ti slumal yu'un xba smuk te, ech mu sk'an yu'un stik' sba ti jtuneletik isa'bik sjam ti k'uchal ichame; pe ti PF1 xchu'uk PT2 ska'nik ti ak'o sa'bel smelolal ti k'opetik ech k'ucha'al xal ti mantaletike. Sventa avi k'op to, PSP2 te bat ti stojol ti PF1, PT2 xchu'uk jtsop krixchanoetik ti likemik te ti slumal San Isidro te lo'laj xchu'uk stukik ti bats'i k'op; k'alal ti ilo'lajike, mu'yuk bu laj sva'anik junuk j-et'esej k'op yu'un ti jtuneletik yu'un Seguridad Pública de San Lucas. Ech yu'un, PSP2 te nopaj batel ti stojol ti PSP1 ba yalbe ti k'utik laj yich' chapel, te laj yal ti ichap yu'un ti PF1, PT2 xchu'uk ti yantik jnaklejetike, ti *"laj ska'nik ak'o stoyel ti sbek'tal ti animae xchu'uk a k'o ba sk'elbel yu'un a k'o vinajuk ti k'ucha'al chame ech k'uchal xal ti mantaletike"*.

PSP1 laj yal, ti PSP2 koltavan yu'un laj yich' chapanel ti k'op lo'il xchu'uk ti PF1, PT2 xchu'uk ti jtsop jnaklejetik yu'un slumal San Isidro, te ti xchapnel ti k'oeptike ti V1 te laj ya'i uk ti k'ope;pe mu'yuk bu laj yich'bel ti muk' ti sk'op sventa ti k'usi sk'an xutbe ti sbek'tal ti anima PPV. Te ti slajeb, laj yal desde k'alal ik'ot ti bu laj stael ti animae, k'alto ti slajeb ya'mtel laj spas tijtuneletik yu'un ti FGE Chiapas, mu bu laj yil yu'un ti oy laj yich' tsakel ni junuk krixchano te ti bu laj stael ti sbek'tal ti animae.

Ti yan sk'oplal, ti chanlajuneb yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023 a vi CNDH to te laj sjak'be sk'oplal te ti stojol ti PSP2 sventa yu'un ti "kastiko laj yak ti slumale" ti la yich' ak'bel ti V1, V2, V3 xchu'uk V4. Ti stak'ubil, PSP2 laj yal ti sabaro lajcheb yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023, ti oxib ora xchu'uk o'lol ti smaleb k'ak'al, ti Agentetik Municipales yu'un comunidad Chajtoj laj yalbik ti juecetik yu'un a k'o batukuk te ti comunidad yu'un ak'o ba lolajukuk xchu'uk ti janklejetik yu'un ti slumal San Isidro xchu'uk Chajtoj, telaj yak'ik ti ojtikinel ti k'ope. Ti stak'ubil yu'un ti, PSP2 laj yal sventa ti "*kastiko snopoj ti slumalike*" sk'an *spasike ma'uk sventa xchapan*; ech yu'un, va' kux-elán xchapoj sbaik ti jteklume, PSP2 xchu'uk ti suplente, laj xchi'inik batel te ti comunidad yu'un ba yalbik ti yajval ti komunidad ti ak'o yak'belik batel ti buch'utik te tsakajtik ti chukele yu'un xba yak'ik ti stojol Ministerio Público. Li' k'alal to ti yajvaltak ti komunidad laj yalbik ti PSP2 xchu'uk ti suplente yu'un ti AR1snaojik xa yu'un ke yu'un ti municipio yu'un San Lucas laj stabik sbek'tal ti PPV; pe, ti jnaklerjetik yu'un xchi'bal komunidad "*xilinik ta j-ech'el*" ik'opoj yo'ntonik yu'un ti mi oy k'usi chopol x-utatik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4, pe como sk'an smukik ti anima ech k'uchal ti nopen ti stalelike, patil te ta xlolajik yu'un ti mi xak'ik batel ti batel ti buch'utik tsakajtik yu'unike o mi sk'elik k'usi stojobil xak'bik stukik ti muliletike ech k'uchal ti nopenik stukik te ti slumalike, PSP2 xchu'uk ti suplente te lok'ik batel.

Avi Comisión Nacional to te laj xchambe sk'op ti V1, te stuk xchu'uk jun j-et'esej k'op ti bats'i k'op tsotsil, te laj yal ti laj yich' tsakel ti buluchib yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023, ti oxib o chanib oratik malk'ak'al, yu'un ti "*agente municipal*", ti laj xchap sk'op xchu'uk ti yuts yalal ti PPV, PF1 xchuk PF2, ech laj yich' chukel oxib k'ak'al te ti comunidad yu'un Chajtoj, te laj yich' tsakel yu'un jtsop krixchanoetik, mu ti stojoluk Asamblea, te laj ya'bel smul yu'un ti icham ti PPV, según sloil ti "*agente municipal*" laj yil k'alal ti V1 laj smil ti PPV ilaj ya'i ti oy laj yal ti a' smul ti icham ti PPV xchu'uk laj yaik k'alal te laj yal yu'un ti a' smule, ech yu'un laj tsakik ti k'op te ti stojol Ministerio Público. Ech nixtok, laj yal ti k'alal isut tal ti sbek'tal ti PPV, te ti comunidad laj yak'elik yu'un ak'o sjok'ik ti xch'enal smukenal ti animae, likik ti valuneb oratik sob ikliman ti buluchib yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023 ilaj yo'ntonik ti o'ob ora malk'ak'al ti mismo k'ak'al.

Patil, V1, V2, V3 xchu'uk V4 laj sujelik yu'un ak'o xkuch bik batel ti sbektal ti PPV te to ti sna ti PF3 te ti comunidad yu'un Chajtoj, k'alto ti panteón yu'un ti komunidad, k'alal ti te xanavik batele, ti krixchanoetike k'utik no'ox chopol albatik batel ech k'uchal ti sa'bil yu'unik ti kastiko a'bate skoj yu'un ti laj smil ti PPV; patil k'alal ti mukxa komel ti PPV, ti V1 xchu'uk V2 laj suteselik te ti chukel yu'un ti comunidad Chajtoj, ti skeremutik, V3 xchu'uk V4, te laj yich'ik chukel ti comunidad yu'un San Isidro, te laj yich'ik makel jun ak'obal xchu'uk jun k'ak'al, patil te ik'ot PSP2 yu'un "*ba sjak'belik sk'opik*" te laj sjak'bel sventa ti svokol laj sta ti V1 ch'inoj o no'sbaik to xchu'uk ti PPV mi ech jsolel ti a' laj smil stuke, te laj stak ti ti laj yal ti ech laj spase skoj yu'un xi'el ti mi oy k'usi chopol x-utat yu'un jnaklejetik yu'un ti komunidad, xi'el mi xchik'at o smilel stuk o ti yala'mtake. V1 laj xcha' yal yu'un ti ech la snope yu'un ech xkol lok'el te ti comunidad ti a' xi'el sba, ta xmilvanik te'o, te laj yak'be sna ti PSP2 yu'un skotol ti yajvaltak ti komunidad sna'ojik ti jun spukujil xchu'uk stuk ti PPV.

Ti k'usi laj yalbe ti V1 a vi Comisión Nacional to, ti V2 laj xcha' yal ti ech jsolel , te laj yal ti oxib oratik malk'ak'al ti buluchib yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023, ti stuke te' oy ti snate ti snail chonobil yu'unik, te xchu'uk ti sme'e ti a' V1 xchu'uk xi'mel V4, k'al te ik'ot ti agente yu'un ti komundade te laj sjak'be yu'un ti PPV, te istak' ti mu sna' buoye; te laj yalbelik ti yu'un laj staik chamen te ti municipio yu'un San Lucas, Chiapas, ech yu'un batik ti anil ti bu oy ti animae laj tsakik batel ti anil chitom tak'in xchu'uk laj yik'ik batel jkot kamioneta yu'un ba stamiktal ti sbek'tal ti animae, pe ti agente, te xlolaj komel xchu'uk yuts yalal ti stotike, PF1 xchu'uk PF2, te komik ti komunidad yu'un Chajtoj ti k'alal ik'otik ti bu laj stael ti animae, te k'u staik jtsop jnaklejetik xchu'uk policía municipaletik, te laj sjak'belik mi a' yuts yalal ti animae, te laj stak'ik ti a'ike.

V2 laj yal nixtok, ti PF1 te ik'ot xchu'uk xi'mel ti a' V3, ti yuch'oj pox k'otel xchu'uk xich' mul sk'oj yu'un ti k'usi k'ot ti pasele, te lok ti ye yu'un ti a' smulik ti skoj icham ti PPV, ech yu'un patil ti V1 xchu'uk V2 laj yich'ik tsakel ti chukel te ti komunidad yu'un Chajtoj; yan ti xi'meltak V3 xchu'uk V4 laj smakelik ti chukel te ti komunidad yu'un San Isidro k'alal ti te chukajtikike, ti agente xchu'uk ti Juez Municipal laj sjak'ik yu'un ti k'uchal icham ti PPV. V2 laj yal sventa yu'un ti k'utik laj yich' jak'bele chu'uk yu'un xi'el mi xljajik ti milelike te, laj yalik ti a' laj smilik stukik, ti yan k'ak'al laj yich'ik chukel xchu'uk ch'ojon te ti xch'utik ilaj yik'elik batel yu'un ba sjokik ch'en ti bu smukik ti anima PPV, pero antes stuk ti agente xchu'uk jtsop krixchanoetik ech' yik'ik ti V3 xchu'uk V4 ti te chukajtik ti San Isidro, ech nixtok laj yich'ik chukel ti xch'utik uk, xanavik batel te k'alto bu spasel ti ch'ene, sujatik sjok'ik ti ch'ene xchu'uk pico xchu'uk pala, laj yo'ntonik ti chanib ora malk'ak'al ech chukajtik icha' sutesatik ti chukel te ti komunidad.

Ech nixtok, te laj yal, albatik yu'un ti agente k'alal mi k'ot ti animae te ti komundade, ta xcha' sutik ti bu oy stukike yu'un x-abatik xkuchik batel ti animae yu'un ba smukik; ik'ot kasi ak'obalxa, te ba yik'elik lok'el yan velta ti V1 xchu'uk V2, xchukajtik laj yich'el lok'eselik yan velta te laj yik'elik batel te ti sna' ti yuts yalal ti stote PF3, te nopol ti bu chukajtik ono'oxe ech te ik'otik chukajtik nixtok uk ti xi'meltak V3 xchu'uk V4. V2 te laj yal yu'un ti V1, V2, V3 xchu'uk V4 sujatik yu'un ti jnaklejetik yu'un ak'o xkuchik ti skaxail ti animae, te ixanik jun ora, te likik ti sna ti PF3 k'alto ti panteón, pe ti agente laj yalbe ti buch'utik teike yu'un ti mu me stak spasik grabar yu'un mu stoyesel ti "Facebook" ech k'ucha'al ti ikót ti pasel ti so'm ik'limane ti mi laj spasike ta xich'ik pojbel ti xch'ojon tak'inike, laj yo'ntonik smukik ti chib oratik sob ik'liman te laj cha'suteselik ti chukel yu'un ti komunidad.

V2 te laj yal ti k'u sjalil laj yich'ik chukele mu laj ya'belik sve'elik xchu'uk ni jutuk ya'alik, ech i spaseluk ti buch'utik jchabi vanejetike, ech yu'uk lo'lajik xchu'uk ti agente xchu'uk ti PF1 yu'un to, ech yu'un ti V1 xchu'uk V2 laj yich'ik lokesel te ti chukel to ilaj yik'elik batel te ti bu xi'meltake V3 xchu'uk V4, te laj yich'elik makel ti chukel nixtok ti junox snailik , ech te oy krixchanoetik yu'un xcha'bielik yu'un mu xjatavik lok'el te laj yich'ik makel sjunul k'ak'al, ech mu'yuk bu laj ya'belik sve'elik, a' to k'alto ti lunex, ti valuneb oratik sob ikliman , laj slok'eselik ti chukal laj yik'elik batel ta Zinacantan.

Ech nixtok, ti k'utik ik'ot ti pasel k'alal laj yich'elik ti makel ti chukele, yu'un xvinaj ti ech jsolel k'ot ti pasel ti k'opetike, te yak' xak' sk'op ti PT1, ti jun vun tsibaojtal laj yak'bel a vi Organismo

Nacional to te laj yal “[e]l ti sk’ak’alil lajcheb yu’un yuilal akosto ti a’bil 2023 ni bat te ti Chajtoj k’alal ti laj ka’i ti k’op ista ti kuts kalaltake, te ni k’ot ti chanib ora malk’ak’al, vokol no’ox jtaik ti k’op skoj yu’un ti yansba krixchanotik te ti sna ti [V1] ech k’ucha’al ti bu chukajtike, yakalxa sutiktal ti panteón ti [V1] xchu’uk [V2, V3 xchu’uk V4] laj yich’ik sujelyu’un ak’o sjok’bik xch’enal smukenal ti anima xchi’il ti [V1] xchu’uk stotik ti [V2, V3 xchu’uk V4], toj ak’bilik smul yu’un ti a’ stukik laj smilik [PPV]. K’alal laj yo’ntonik sjok’ik ti ch’ene, [V1, V2, V3 xchu’uk V4] te laj yik’elik sutel, ch’akajtik laj smakelik ti chukel, te ta xich’ alel ti jayib velta laj yich lok’esel ilaj yich’ ikel batel ti butik no’oxe ti [V1] xchu’uk [V2, V3, V4] chukajtik batelik ech k’uchal bats’i j-elek’ o milvanejetik yu’un ti jtuneletik ti komunidad mubu laj yich’ik koltelik (sic).

Te vun stsibaoj, T1 telaj tsak “ti sbektal stakopal ti anima [PPV] k’ot ti ukub ora akobal laj xcha’biik junuk oratik jutuk te la smetsanike, patil te laj slok’esik ti [V1, V2, V3 xchu’uk V4] te laj sujelik yu’un ak’o skuchik batel k’alto ti panteon, ep no’ox ti krixchanotik ti x-ilinike ik’utik no’ox chopol laj yalbelik. Te laj xchapik yu’un ti jayv’o ti chukajtike ak’o xkuchik batel ti animae imu jujuntikuk, a’ ech ik’ot ti pasel te laj xkuchbik batel ti sbek’tal ti [PPV] k’alto ti panteón stukik laj smukik, te laj yo’ntonik namu ti jun o chib ora sob ikliman” (sic).

Skotol ti k’usik laj xa yich’ tsibele, a vi CNDH mu bu laj stabe svunal yu’un bu xal ti k’utik laj snop spas ti slumal ti bats’i jnaklejetik yu’un San Isidro xchu’uk Chajtoj sventa yu’un ti “kastiko laj yak ti slumale” xchu’uk ti laj xchukik ti V1, V2, V3 xchu’uk V4, skoj yu’un ti laj smilik ti PPV, muk’ xcih’ chapel ti stojol tso’mlej ech k’uchal xal ti mantaletik yu’unike iech xich’ nopel ti k’usi xich pasele; pe mu echuk, te xvinaj jsolel ti k’usi ik’ot ti pasele xchu’uk ti sk’op ti V1, te laj yal ti a vi to a’ no’ox laj snop stuk ti agente yu’un komunidad yu’un Chajtoj, xhu’uk komon sk’op xchu’uk PF1 xchu’uk PF2, ti a’ yuts’ yalal PPV.

Ti k’utik laj xa yich’ alele, te xvinaj ti muk’ xich’el ti muk’ ti derecho sventa yu’un ti lekil chapel xchu’uk ich’el ti muk skotol ti derechotik, xchu’uk ti ech no’ox laj staik makel ti chukel mu echuk k’ucha’al xal ti mantaliletik ti V1, V2, V3 xchu’uk V4, k’alal te laj yich’ik chukel te ti komunidadetik ti laj xa yich’ alele, ti mu’yuk bu laj yak’elik ti anill ti stojol ti AR1, ilaj yich’ik albelik yu’un ti PSP2 yu’un ti ak’o yak’ik batel te ti stojol ti Ministerio Público ech ak’o yik’elik batel ti krixchanotik tsakajtike yu’un ak’o sk’elik stukik ti k’uchal xchapanike.

• **D.2 MUK’ ONO’OX BU TUN TI CAPACITACIÓN LAJ YAK’ TI SEDESPI TE TI STOJOL TI SLUMAL TI BATS’I JNAKLEJETIKE.**

Sventa o bi, te ti vun pasbil SEDESPI/DCCySJ/075/2023, ti titular yu’un Dirección de Concertación, Capacitación y Servicios Jurídicos de la SEDESPI, laj yal ti jteklumetik xchu’uk juju chop slumal ti bats’i jnaklejetik yu’un ti Altos de Chiapas, nopen xa xchapán sbaik ech k’ucha’al ti mantal xchapojik te ti stalel kuxlejalike, ech uk ti San Isidro xchu’uk Chajtoj yu’un municipio Zinacantán, Chiapas, ti k’alal jun krixchano, mi ants o vinik, ti mi laj stabel smul yu’un oy laj smil yan krixchanoe, ta xabel stoj ti smule, te ta xa’bel xkuch ti kaxail ti animae xchu’uk sjokbe xchenal smukenal, ech nixtok tame sa’ tak’in yu’un ak’o smaklin ti yuts yalal ti anime xchu’uk ti k’utik ta xtune, yu’un ech stoj ti vokolil laj spase; k’alal mi laj spas ti k’utik laj xa yich’ alele tas xak’el entrekal ti skob ti jtuneletik jcha panvanejetike yu’un sa’be sjam smelolati k’ope.

Te laj yal nixtok k'alal ti agente municipal o ti o juez yu'un slumalik ti mi mu xu' xchapan ti k'ope sk'oj yu'un ti mi jsolel tsots ti mulile, ta sk'anik ak'o sva'an sba ti jtuneletik jxvchapanvanejetik yu'un ti smunicipioik yu'un a k'o skoltetik ti xchapel, ia' ti Juez de Paz y Conciliación Indígena ti te'oyik te ti jujun jteklumetik; a viik to te xk'otik skelik sa'bik sjam xchu'uk xchapik ti k'opetike, ti mi mu j-ech'eluk bats'ejem ti k'ope o ti mulile, pe k'al ti mi tsots ti mulile ech k'ucha'al chopol milele, ti Juez de Paz y Conciliación Indígena mu xa stik' sba yu'un xchapel ti k'ope, a vi yu'un to ta skomesik ti sk'ob ti jtuneletik sna'bik sa'bik smelole, pe antes, ta xik' sbaik ta jun ts'omlej ti komen ti jtuneletik yu'unike te ta xchol ti k'utik ik'ux-elan ik'ot ti pasel ti k'ope, te ta sk'elik isnopik xchu'uk stoy sk'obik yu'un ti mi xak'ik ti stojol ti jtuneletik ti sna' sa'be smelolal xchu'uk xchap ti k'ope ech k'ucha'al xal ti mantaletike xchu'uk ti derechoetike xchu'uk k'alal mu to ta xak'ik batel ti krixchano staoj smule, ti sts'omleje ta snopik ti k'usi kastiko xak'bik ti krixchanoe yu'un ak'o stoj jutuk ti smule iti svokol laj ya'be ti yuts yalal ti anime yu'un ech ak'o ya'knvik sna' skotol ti janaklejetik tee yu'un mu xa xich pasel ech yan velta.

Ti jtuneletik yu'un ti jlumaltike snaik xchu'uk ta xojtikinik yu'un ti *"kastiko xa'be sbaik te ti slumalike"* ech k'uchal ti nopen xchapan sbaik xchu'uk ti stalel skuxlejalik ti slumal ti bats'i jnaklejetike, mu bu svinaj yu'un ti oy xich' spasel o chapel capacitacionetik o xcholbel sjam sventa yu'un sutesel o'ntonal sventa sk'an jelel ti va' k'utik xich' pasel yu'un k'ucha'al xchapan sbaik, ti a' skoj mu xich'bel ti muk' o xilbajinel sderecho ti krixchanotike, ech k'ucha'al ik'ot ti pasel ti li' k'opto ti mu'yuk laj staik lek k'elel xchu'uk laj staik makelik ti V1, ech uk ti V2, V3 xchu'uk V4, ti laj staik chopol tsakelik ilaj smakelik yu'un yajval ti komunidadete, ech lek skuyik xchu'uk xak'ik ti iluk ti k'usi laj spasike pe a' no'ox tsatsubtasik ti p'ajvanejee, xchu'uk ilbajinel ti stojol ti antsatik staik te ti yutil komunidadetik. Ech yu'un, ta xich' alel sventa ti SEDESPI muk spas ti ya'mtel ech k'ucha'al xal te ti fracción III, te ti artículo 40, sventa Ley de la Administración Pública del Estado de Chiapas.

Ti sk'elel mas ti sk'oplal, ech k'ucha'al te ti xal ti s-informe stuk ti SEDESPI laj yal yu'un ti k'utik laj yich' sujel spas ti V1, xchu'uk V2, V3 xchu'uk V4 ech chapal yu'unuik ti k'uchal nopenik xchapan sbaik te ti stalel xkuxlejalik ti jnaklejetik yu'un ti komunidadetike; pe manchuk, mi ech laj xa yich' alel ti yu'un snaoj xa ti ech chapal sbaik, mu bu xvinaj yu'un ti spas ya'mtel yu'un stup' o spajes ti k'utik chopol spasbe sbaik te ti komunidadetike. Ech ta cha' yich' alel yu'un ti manchuk mi laj yalxa yal ti PT2 ti mu tsotsuk sk'oplale, ti ech laj yalbe ti CNDH to, ti a' to'no'ox sba velta ti xil va' x-elan kastiko xa'be sbaik; te ta xich' nopel yu'un ti ech spasik o a'ech ti stalel snopebal yu'unike pe muxa bu ono'ox lek xvinaj ech xich' pasel, pe te laj yich' pasel skoj yu'un V1 xchu'uk V2 mu'bu laj xch'unik o mu laj spasik ti k'usi sk'an yo'ntonik ti komunidadete skoj yu'un ti a' antsatike. Ech nixtok te laj yich' alele, V1 xchu'uk V2 te laj sloiltaik ti mu'yuk laj yik'elik batel ti stojol jun tso'mlej yu'un snopel ti k'usi kastigo x-abatik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4.

- **E. DERECHO XCHA'BIELIK XCHU'UK SKOLELIK**
- **E.1 CHOPOL TSAKEL LAJ STA V1, V2, V3 XCHU'UK V4 MU'YUK BU LAJ YICH' PASEL K'UCHA'AL XAL TI MANTALETIKE YU'UN TI FGE CHIAPAS**

Li' ti xch'akbenal to, te ta xich' k'elel ti mismo vUNETIK itun yu'un ak'o yich'elik ti makel ti chukel ti V1, V2, V3 y V4 tun yu'un xich' likesbel svinajesbil sventa ti oy chopol laj spasel ti a'mtele sventa ti bu ech no'ox chopol laj satik chukel i mubu laj yich' xch'unel ti mantaletike, a'te skoj

istaik svokolik, a' chopol ya'mtel ispas ti FGE Chiapas skoj yu'un ti ech no'ox laj smak ti chukel ti krixchanotik k'alal a' tono'ox ta xich' chapanel spasel ti C.I.1 xchu'uk C.I.2 xchu'uk ti muk' xak'ik ti anil ti stojol autoridad judicial. Sventa a vi k'opto, k'ucha'al xal ti mantal yu'un jlumaltik yu'un ti ak'o yak'elik ti anil ti stojol jtuneletik ti buch'utik xich'ik tsakelik, ech nixtok ak'o yak'elik ti anil ti stojol Ministerio Público, k'alal mi laj staelik ti yorail no'ox spasiik ti mulile, ech yu'un mu ech'uk no'ox xu' xich'ik makel ti krixchanoetike.

• **E.1.1 CHOPOL XCHAPANEL TI CARPETA YU'UN INVESTIGACIÓN C.I.1**

Ti buluchib yu'un yu'ilal akosto ti a'bil 2023, AR1 te laj yal yu'un slikesbe xchapanel C.I.1 k'alal te laj yich' k'oponel yu'un policía municipal yu'un slumal San Lucas, Chiapas, te laj yich' albelik yu'un ti laj stak jun krixchano chamen xae, junto x-elan laj snet'el ti chitom task'in, xchu'uk te xa laj yich' ojtikinel yu'un yuts' yalaltak ti a' PPV. Sventa sk'oplal ti k'usitik laj xa yich' alele, AR1 te laj yak' sk'op xchu'uk istak mantal yu'un ak'o ba sk'elik xchu'uk sa'bik smelol ti k'ope, ech k'uchal ti xal ti mantaletik yu'unike xchu'uk ti k'ucha'al sk'an pasel ti a'mteletik yu'un sk'elel ti k'usi ik'ot ti pasele, a' skoj ti lik xchapanel ti C.I.1. ech yu'un, laj stak ti oficioetik ti chapanbil yu'un xbat ti stojol ti servicios periciales yu'un ak'o ba stamel ti sbek'tal ti animae, criminalística de campo(ti bu ch'u sna'be sjam sk'el ti k'utik xich' tael ti bu laj stael ti anima yu'un sa'bel sjam ti k'uchal ichame), slok'tombaitetik, planimetría, sa'el xchu'uk sk'elel ti bu laj staele mi oy svianajesbil ti k'uchal ichame, xchu'uk k'utik yantik especialidades periciales ti sna'bik sjame, ech uk ti policía yu'un investigación; ech laj stak ti mantale yu'un ti ba yojtikinel ti animae te laj stak batel yu'un a k'o spas ti a'mtel ti PF1 ech te laj tsak ti vun ti yutsil yo'nton laj sva'an sba yak sk'op ti PF2.

Te ti sloil, PF2 te laj yal yu'un ti laj yil xchu'uk laj ya'i ti oy k'utik chopol laj yalbel xcu'uk utel ti PPV, laj yal: "[...] ti sk'ak'alil Juevex lajuneb yu'un yuilal Akosto ti a'bil 2023, ti ukub oratik ak'obal, k'alal yak'al chi bat ti sna jbol yu'un ba jk'opon te ti sna, te nopol ti' be na'mu oy lajuneb yoxvinik snatil te ti sbelel Chajtoj, yu'un municipio Zinacantan, oy van oxibuk metro muto xi k'ot ti sna, k'alal laj kil ti yakal te xloktal ti jbol [PPV] chukultal sk'ob xchu'uk xchich'elaltal sjol, xchu'uk ti yajnil ti a' sbi [V1] xchu'uk ti yol snich'ontake ti a' sbiik [V2, V3 xchu'uk V4], ti yajnille xchu'uk ti skerem [V3] laj smuesik ti jbol te ti spat jkot karo Tsuru [...]" (sic).Ti slo'il laj yakl ti PF2 te ti stojol ti AR1, te laj yak'el ti na'el ti repente oy ilbajinel majel,utel te ti yutil sna ti uts alale; pe te ti, sk'elel smelolal ti k'opetik laj spas ti AR1 mu'yuk bu vinaj ti laj yich' sa'bel sjam ti k'opetik yu'un sventa o bi, ech nixtok ta xich' alel ti k'alal laj slikebel sk'oplal ti C.I.1 mu'yuk bu ch'u laj yich' tsakel ti chukel, ech yu'un a' me stu persa sa'bel, sk'elbel lek sjam ti k'opetik yu'un sk'elel ti mi oy buch'u oy smule. Ech yu'un ti AR1 a'me stu xchu'uk ya'mtel yu'un lek xchapan xchu'uk sa'be sjam ti k'opetik ech k'ucha'al xal ti mantaletik k'alal xich' chapanel jun antse o mi vinike, xchu'uk ech sk'an lek spas ti ya'mtel xchu'uk stu ak'bile.

AR1 laj sk'anbe ti Juez de Control yu'un ak'o yakbatel mantal yu'un ba tsakel ti V1 yu'un ti a' ak'bil smul ti repente a' laj smil stuk xchu'uk yutsil yo'nton ti PPV; ti mantale te laj yak'el lok'el te ti svunal 7080/2023 ti sk'ak'alil o'lajuneb yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023 xchu'uk te laj yich' ch'unel spasel ti mismo sk'ak'alil ti ukub ora ak'obal; pe ti, V1, V2, V3 xchu'uk V4, te xa makajtik ti chukel, desde ti vakib oratik malk'akal ti sk'ak'alil buluchib yu'un akosto ti a'bil 2023 te ti xchukelal comunidad yu'un San Isidro xchu'uk Chajtoj, te laj smak'elik k'alto ti valuneb ora sob ti sk'ak'alil chanlajuneb yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023. A' to ech ora xchu'uk sk'ak'alil ti laj yik'elik lok'el yu'un policíatik ilaj yik'elik batel te ti cabecera municipal, patil ti Policía de

Investigación te ba yak'elik komel ti snail FGE Chiapas te ti slumal Chiapa de Corzo, ti te laj yich'ik makelik k'alto ti ak'obal yu'un ti sk'ak'alil o'lajuneb yu'un akosto ti a'bil 2023; k'alal ti AR1, AR2 xchu'uk AR3 yakal xchapanik sk'elik xchu'uk spasik ti C.I.1 xchu'uk C.I.2. A' yu'un, a vi Organismo Nacional tsots xal yu'un ti V1 laj sta chopol tsakel xchu'uk makel ti chukel, skoj yu'un ti ech'em mas ti lajuneb xcha'vinik ti laj yich' makele, xchu'uk ti sk'op sloil laj yak ti ojtikinel ti V1, V2, PT1 xchu'uk PT2, laj yalik yu'un ti sob ikliman ti chanlajuneb yu'un yuilal akosto ti a'bil 2023, V1, V2, V3 xchu'uk V4 laj yik'elik batel yu'un policiaetik municipales ba yak'elik ti oficinaetik te ti slumal Zinacantán, Chiapas te patil te laj yik'elik batel ti slumal Chiapa de Corzo yu'un ti jtuneletik yu'un FGE Chiapas, ti te laj yich'ik makel te ti oficinaetik.

Patil, V1 te laj yak'el ti stojol Juez de Control ti lajuneb ora xchu'uk uklajuneb yoxvinik minuto ak'obal ti sk'ak'alil olajuneb ti mismo u xchu'uk a'bil ti laj xa yich'xa alele, ech tsakal te si selloal ti vunetik ti te tsakajtike, te xalel yu'un laj yich' ch'unel ti mantal sventa ba tsakele, te xal ti laj jyich' tael k'alal yakal xanab te ti nopol parke te ti slumal Chiapa de Corzo, Chiapas; pe te ti sk'op slo'il laj xa ono'ox yich' tsobebe, ti V1 te xa' ono'ox tsakal yu'un ti jtuneletik yu'un FGE Chiapas desde ti sob ikliman ti sk'ak'alil lunes chanlajuneb yu'un yuilala akosto ti a'bil 2023.

• **E.1.2 K'UTIK LAJ SPAS TI POLICÍA YU'UN INVESTIGACIÓN TE TI C.I.1**

Ti ukub xcha'vinik yu'un yuilal febrero ti a'bil 2024, j-amteletik yu'un a vi Comisión Nacional to te ba sjak'bik sk'op ti PT2, k'alal laj yich' jak'bel xchu'uk laj yak'bel ti ilel ti firma te tsakal ti *“ACTA DE ENTREVISTA”* ti laj yich' pasel yu'un AR4 ti sk'ak'alil buluchib yu'un akosto ti a'bil 2023 ti ukub ora ak'obal, te laj yal ti ma'uk sfirma stuke; ti stuke mu'yuk bu laj yich' jak'bel imu bu laj yak' sk'op. Ech yu'un a vi k'op to, te ti jun mensaje ti bu tsakal sk'op slo'ile iti patil laj yich' tsibael ti vun yu'un jtuneletik yu'un a vi CNDH to, PT2 laj yal': *“[...] a' jbi, pe ma'uk pirma, ti mi cha k'elik leke, te xal [...], mi cha k'ane xu' ch jtakbetal k'ux-elan ti, ti, ti pirma tsakal te ti credencial, te ti IFE, pe to ma'uk pirma, o'oni xu' ti yutsil ko'nton cha jtakbe ti, a vi to, a' ti xtal te ti spat ti IFE yu'un cha k'elik ti ma'uke, ti ma'uk firma, a' jbie, pe ti pirmae ma'uk, ti slekikal cha kalbik”*.

Ech ko'ol te laj yich' ilel te ti *“ACTA DE ENTREVISTA”* ti sk'ak'alil oxlajuneb ti yuilal akosto ti a'bil 2023, ti a' spasoj ti AR4 k'alal laj sjak'be sk'op jun krixchano ti te nopol nakal ti ska'l ti comunidad Chajtoj, ti te tsakal ti sbie xchu'uk ti spirmae, pe ech jelel xvinaj ti k'ucha'al tsakal te ti screencial para votar; pe, a vi CNDH mu'yuk bu va stak sk'el mi ech jsolele, skoj yu'un ti mu staik ti k'ope ech muk' stak' sjakbik, ech mu stak xet'esel ech no'oxi ti vakib xcha'vinik yuilal junio ti a'bil 2024, j-a'mteletik yu'un CEDH Chiapas, te laj skolta ti a'mtel a vi CNDH to, te ba sjak'bik sk'op ti va' krixchanoe, te laj yal yu'un ti k'utik ik'ot ti pasel ti u yu'un akosto ti a'bil 2023, mu teuk ipas ti slumal Chajtoj.

Ti yan lo'il, te ti jun informe xchu'uk número de oficio CRZC/1937/2023, ti lajcheb yu'un akosto ti a'bil 2023, sventa yu'un Fiscal del Ministerio Público Investigador de Acala, Chiapas, tsiboj ti AR4, te xcha' kojaj punto, te laj stsak *“[...] TI TANA SK'AK'ALIL LAJCHEB YU'UN AKOSTO TI S-A'BILAL TO, LAJ YICH' JAK'BEL SK'OPJUN VINIK TI LAJ YAL TI A' SBI [T2]”* (sic); pe te , ti acta sventa ti bu laj yich' jak'bel sk'op ti vinike, ti sk'ak'alil tsakbil te ti vune a' buluchib yu'un akosto ti a'bil 2023 xchu'uk te ti sk'al xal *“Bu lugaril laj yich' jak'el ti k'ope”* mu bu nojesbil, xokol laj skomesel, ech yu'un ta xich' alel ti mu'yuk lek laj yich' pasel ti a'mteletike sventa k'alal laj yich' jak'el ti k'opetike, skoj mu xvinaj lek ti sk'aka'alil, k'ux-elan xchu'uk buy laj yich' pasel,

ech yu'un mu stak' lek ch'unel ti sk'ak'alil xchu'uk ti bu ay sjak'el isa'bel sjam ti k'opetike. Ech nixtok, ti vun oficio CRZC/1938/2023, ti oxlajuneb akosto ti a'bil 2023, ti a' sventa Fiscal del Ministerio Público Investigador de Acala, Chiapas, AR4 te ta xalbe k'utik ti laj sta k'alal al sa'be smelolal ti k'utik ik'ot ti pasele sventa ti C.I.1 xchu'uk te xal laj stik batel ti "ACTA DE ENTREVISTA" yu'un k'alal laj sjak'be sk'op jun antse; pe ti, vune laj yak' te ti carpetae te xvinaj ti a' sk'op jun vinik.

Te tsots ta xich' alel a vi ti k'utik vunetik xchu'uk k'op laj yich' taele a' tun yu'un ti AR1 ti laj tsob yu'un ak'o yalbel smul ti V1, ti a' laj skuyel ti yutsil yo'nton la smil ti PPV. Ech yu'un, k'alal te vinaj ti oy k'utik mu'yuk lek laj yich' pasel k'alal laj yich' chapanel ti C.I.1, chapal xchu'uk copia certificada ti k'utik laj yich' pasel te laj xchapanel ti oficio V4/016275, ti sk'ak'alil lajcheb yu'un yu'ilal marzo ti a'bil 2024, a vi Comisión Nacional to laj ya'be sna' ti FGE Chiapas yu'un ak'o slikesbel sa'bel sjam ti k'opetik xchu'uk ti k'utik mu lekuk o mu echuk laj spas ti AR4; ti stak'ubil, te laj yich' alel ti laj slikesel jun R.A. xchu'uk E.D.I. ti stojol, ti asta ora sk'ak'alilto yakal to ti tramite.

• **E.1.3 TI K'UTIK MU STSAKSBA SMELOLAL SVENTA YU'UN TI K'UCHA'AL ICHAM TIV**

Ti yan lo'il, te ta xich' alel sventa ti k'alal yutsil yo'nton te k'ot sba'an sba ti PF2 ti stojol ti AR1, ti sk'ak'alil lajcheb yu'un akosto ti a'bil 2023, te laj yal ke "[...] ti JUEVES lajuneb yu'un akosto ti a'bil 2023, ti ukub oratik ak'obal, k'alal yak'al chi bat ti sna jbol yu'un ba jk'opon, ti te sna nopol ti' be na'mu oy lajuneb yoxvinik snatil te ti ti' be te ti Chajtoj, yu'un municipio Zinacantan, oy van oxibuk metro muto xi k'ot ti sna, k'alal laj kil ti yakal te xloktal ti jbol [PPV] chukultal sk'ob xchu'uk xchich'elaltal sjol [...]" (sic); pe te , ti svunal ti laj yich pasel yu'un k'alal ay yich' k'elebel ti sbek'tal ti animae ti a' sbi dictamen de necropsia de ley pasbil ti sk'ak'alil buluchib yu'un akosto ti a'bil 2023, pasbil yu'un AR6, te ti "Bu xal ti k'utik yajel oy ti sbektal ti anime", te laj yich' tsakel ti vun: "Te xvinaj ti oy josemtik no'ox te ti yo'nton xchu'uk xch'ut yanxa muk' bikit ti sjosemale, a xk'ot ti pasel k'alal oy ta juxes jbatik".

Ech nixtok, te ti stsakobil "SLAJEB" (CONCLUSIONES) te xvinaj ti laj yich' alel ke ti PPV cham skoj: "TSOTS MAJEL ISTA TI YUT XCH'UT", cholbil lek sjam ti k'utik yajel istabel ti sbektal ti mu xko'laj xchu'uk ti k'utik laj yal ti PF2 k'alal laj slo'ilta yu'un ke laj yil ti PPV chukul sk'ob xchu'uk oy xch'ichelal sjole, ti k'utik laj yale mu'yuk te tsakaltal li' ti dictamen ti laj yich' pasele. Ech nixtok, ti slo'il PF2 mu stsak sba xchu'uk ti k'usi laj yal ti PT2 te ti sloil laj xcholbe a vi Comisión Nacional to te ti sk'ak'alil ukub xcha'vinik yu'un enero ti a'bil 2024, te laj yal ti laj yil ti PPV imu'yuk yajem ti snuk'; ano'ox xvinaj "ti k'ak'em no'ox" skoj yu'un ti k'ak'ale imu'yuk bu la yil ti k'otem ti ch'ich'.

Sventa yu'un o bi, te ti sk'op snopebal yu'un jun poxtavanej yu'unik a vi CNDH mu ko'oluk xchu'uk mu echuk laj yich pasel ti a'mteletik k'ucha'al xal ti mantaletik tsibabilik yu'un ti ya'mteleike ojtikinbil chaj (lex artis) ti laj spas stukik ti jtuneletik yu'un ti Medicina Legal y Forense, ti k'utik laj tsobi laj yich' tsakel te IPH(vun stunes ti policia ti bu stsak skotol ti k'utik sta, skel o xil tk'alal oy stael jun mulik o k'ope), xchu'uk ti dictamen de Criminalística de campo laj spas ti AR5, oy k'usi j-eltostik ti te tsakajtike xchu'uk mu'yuk bu laj yich'el ti muk k'alal laj yich' pasel ti autopsia, ni ech muk' xtun yu'un xich' ti tsakel te ti dictamen yu'un necropsia ti k'ucha'al o k'uyu'un ti icham ti a' laj spas ti AR6 ti lajcheb yu'un akosto ti a'bil 2023.

Sventa yu'un ti Dictamen de Criminalística de campo ti k'utik tsots sk'oplal ti muk' xich' tsakel tee a': K'u skixnal k'o staik k'alal ik'otik ti bu laj staik ti sbek'tal ti animae; ti be bu laj stael mi a' muk'tabe yu'un ti komunidad o bik'it be, mi oy malem o k'otem ch'ich' k'o staik te, te ti sk'ak'al ti bee mi oy xvinaj ti mi oy buch'u laj spas frenar xchu'uk xchitom tak'in, malem aceite, pochol stuch'ulel kristaletik; k'uxi x-elan ti bee(asfalto, pavimento, grava, o k'usukal yan.).

Ti IPH mu bu laj yal ti yu'un oy k'usi laj stabel ti sbektal ti animae; pe, ti dictamen de Criminalística de campo te laj yu'un ti laj yich' tael ti animae makal xchu'uk ikal nailo xchu'uk pok' yantik no'ox skoloral, mu'yuk laj ya'lik ti mi laj yich' tael ti k'utik k'alal te ik'ot ti buch'u jba'yel no'ox laj yil ti animae; o mi stuk laj sk'ibe o a' ti yajvaltak ti komunidad, ti a' tsots sk'opal, sventa yu'un ti k'utik x-elan ijel batel o isok ti sbek'tal ti animae, ti nailo laj yich' tael tee a xu' anil no'ox sokes ti sbektal ti animae, a' te sjel ti k'elel ti k'u sjalil xa xchamel ti animae mi oy laj snikel ti sbektale, o k'utik yan yu'un sk'elel ti k'ucha'al ichame.

Ech nixtok yu'un o bi, mu'yuk sk'oplal xvinaj mi laj yich' tsobel, k'elel o cha'biel ti va' k'utik laj yich' tael tee o mi mu'yuke k'uyun. A vi k'opto te ta xich' k'elel te ti chib slok'tombail ti la slok'esik k'alal ba yich' k'elel ti animae, te xvinaj ti mak'al xchu'uk ti ik'al boxa nailo imu teuk pochol ti o'lol be si no te ti ti' be, te ti ba tsooptik, a' yu'un ti a'te sokesbe o sjel ti sbek'tal ti animae xchu'uk uk ti k'u sjalil xa xchamel, mi oy laj snikel ti sbektale, o k'utik yan yu'un sk'elel ti k'ucha'al ichame.

Ech nixtok, te ti slok'tombail ti te tsakajtik ti expediente de queja, te svinaj jlik pok' ti yantik no'ox skoloral te ti bu oy ti sbek'tal ti anima PPV, ite xvinaj ti te tsakbil yu'un jun krixchano, mu xalbel sjam ti mi smakojbik sbektal ti anima xchu'uk ti pok'e te ti yolon ti pnailoe o mi patil xa laj yak'el. Ti slajeb xa, ti yantik slok'tombail svinaj ti sat ti animae oy k'otem jutuk ch'ich' pe takinxa xchu'uk te ta xcha' yich' k'elel te ti slok'tombail ti laj yak ti FGE Chiapas ti stojol a vi Organismo Nacional to, te ti yut ti voxa ti bu laj yak'el ti anime te pamal ik'om jutuk ti ch'ich'e, imu'yuk bu laj yal ti AR5, ni ti AR6, bu xloktal ti ch'ich'e; ech nixtok te xvinaj ti yantik slok'tombail ti te tsakajtik te ti sk'op ti muk'ul jp'ijil poxtavanejetik yu'un a vi CNDH to, ti sbak'tal ti animae k'alal laj yak'el te ti stojol ti médica forense mu'yuk xa sk'u' spok' xch'iuk ti skutike.

Te xvinaj ti mu'yuk bu laj yich'el ti muk' ti k'utik laj xa yich' alele, ti sk'elel ti sbek'tal ti anima ojtikinbil ech k'ucha'al autopsia médico legal ti laj yich' pasel ti lajcheb yu'un akosto ti a'bil 2023, ti jun ora sob ik'liman ti laj spas ti AR6 ano'ox laj sk'elbe spat xok'on xchu'uk yut ti sbak'tal stakopal ti anima PPV te to ti slikeb t'anal xa o no'ox; te ta xich' alel, ti mu'yuk bu laj sk'elel lek xchu'uk mu'yuk bu laj spasel estudioetik, ni laj sk'ejbel ti sk'u spok xchu'uk xonob ti yich'oj k'alal laj yich' tael te ti ti' bee, iti na'bil xa ono'ox ti atsots sk'oplal te tsakal yu'un sventa SA'BEL SJAM TI K'OPETIKE(*"xcha'biel ti k'utik xtun yu'un sa'bel sjam ti kópetik [sic]k'ucha'al ti k'uul pok'il"*). Ech k'ucha'al te cholibil xvinaj ti slok'tombail ti te tsakajtik ti dictamen de Criminalística de campo ti te laj yich' pasel ti sk'ak'alil lajcheb yu'un akostoti a'bil 2023, AR5 laj slok'esbe ti sk'u spok ti animae imuk' stsak ti vun xchu'uk muk laj sk'el lek antes ti k'ux-elan laj stae, ti a' tsots sk'oplal, ech yu'un muk xich' k'elel ti k'uxelan tsakoj sbaik ti k'u pok'il xchu'uk ti syajemal yu'un laj xjuxesba ti animae.

Ti slajeb k'op laj yalel ti PPV cham skoj "LAJ SMAJ TSOTS YUTIL XCH'UT", pe te ti k'utik ti sbel xch'ute i ti k'ux-elan laj stel ti xch'uxuv tsakoj jch'utik xchuk jbiikiltik ti ojtikinbil chaj mesenterio, mu'yuk bu laj stael chich' te xchu'uk ti k'utik laj yich' k'elel te ti slok'tombail ti laj yich ak'el iluke, mu stsaksba xchu'uk ti sk'oplal ti k'uchaal xalik ichame. Ti necropsia médico legal mu laj yich' pasel ech k'ucha'al ti sk'an pasele, mu ts'kaluk, mu laj ch'unel k'ucha' al ti xal ti smantalile ti te tsibabil ti svunal literatura médica especializada, ech yu'un mu'yuk k'usi xchu'uk xu' ta xtun yu'un xich' svinajesel ti k'uyu'un ti chame.

- **E.1.4 XCHAPEL, SKELEL SPASEL TI MUK' SKOTOL TI VUNETIK , K'OPETIK TITSAKAJTIK TE TI C.I.1 SVENTA SVINAJESBIL SK'OPAL TI K'UCHA'AL ICHAM, TI ANIMAE.**

Yu'un skelel xchapel a vi xchak'benal to, a vi Organismo Nacional to te laj yak' sk'op ti buch'u lek sna' be sjam sk'el ti k'ope ti ojtikinbil chaj Opinión Especializada en Materia de Criminalística, sventa yu'un ti k'utik laj yich' tael xchuuk ti vUNETIK te tsakajtik te ti expediente de queja, te laj yich' k'elel pasel ti análisis criminalístico yu'un xalel ti k'utik ti lek laj yich' chapel k'elel i k'utik ti mo'oje. Sventa yu'un o to, te ta xk'opoj ontional jutuk sventa k'uyun ti PSP1 laj ya'i icham ti PPV ti oxib ora xchu'uk ukub xcha'vinik minuto malak'ak'al ti buluchib yu'un akosto ti a'bil 2023 xchu'uk te ik'otik ti bu laj stael ti sbektal ti animae ti chanib ora xchu'uk vaxaklajuneb minuto malk'ak'al ti mismo k'ak'al, a' t oba ya'bik sna' ti AR1 k'alto ti ukub ora ak'obal ti mismo k'ak'al; te ta xalel, chib ora xchu'uk chib yoxvinik minuto ismalik ech' yu'un ti laj yilik te pochol ti animae. Ti yan nixtok, ech tsots xalel sk'oplal ti k'alal toj to no'ox laj sk'elike iti k'uyun laj slikesbik sk'oplale ti C.I.1 a sventa sk'oj: "JUNTO LAJ SNET'EL TI CARRO".

Ech yu'un ti k'usi laj xa yich' alel, te xvinaj yu'un ti AR1 sna'ojxa ti k'usi ik'ot ti pasele, a' te laj yalbel batel yu'un ti buch'u jbayel no'ox ik'ot ti bu ti anima, te xvinaj yu'un ti acuerdo iyich' likesel sa'bel sjam i xchapanel ti C.I.1 xchu'uk ti jtunel yu'un ti ministerioe stuk laj yalbe ti AR5 yu'un ak'o k'uxubajuk ba sk'el ti k'usi k'ot ti pasele, ite ik'ot yu'un ba stam ti animae. Te ti vun tsakal yu'un ti k'alal laj yich' k'elbe sbek'tal ti anima yu'un ti p'ijil viniketik jtam animatike te xvinaj, ti mu'yuk k'usi laj stael ti k'elel o laj yich' tael yu'un x-abat smul ti V1 xchu'uk V2 ti a'ik stukik yutsil yo'ntonik laj smilik ti PPV; ech ta xich' alel, asta tana to mu k'usi oy svinajesbil yu'un ti a' oy k'usi laj spasik stukik yu'un yo'to ak'o chamuk ti PPV.

Manchuk mi, te ti skotol, ti k'usi laj yal ti V2 te ti stojol ti slikeb audiencia ti ko'ol tsakal xchu'uk ti tsak sba jutuk xchu'uk ti mi ta xich k'elel yu'un ti buch'utik sna'bik sjame sventa yu'un ti k'ucha'al ik'ot ti pasel ti mulile, mu tsak sba xchu'uk ti k'usi laj yal ti AR6 sventa ti k'ucha'al ichame skoj: "tsots maje lista ti yutil xch'ut" ech mu ko'oluk i mu stsak sba ti k'utik laj slo'ilta ti V2ti te laj yal: "laj smich'bel snuk xchu'uk oy k'usi"; te ti sbek'tal ti animae mu bu vinaj yu'un ti oy yaxuben, yajem ech k'ucha'al k'al oy smich'bel snuk' junuk buch'uale, ti k'alal ech xich' pasele te skom smarvail ti k'usi xchu'uk tsots no'ox xmich'el o snet'el ti nuk'ilal, ech xkaltik mi laso, cbale o k'usukal ti k'alal xich' tunelesele te xvinaj ia' ak'bil sbi "surco" ech nixtok, muyuk bu xvinaj xyajemal te ti snukulelal snuk', ni ti yut snuk' (xch'uxubil, sbe xchich'el o buyukal yan), ech ta xich alel ti mu'yuk k'usi xak ti ileluk ti icham ti PPV skoj laj smich'bel snuk'e.

Te nixtok, te ti dictamen de necropsia muy'uk bu vinaj laj stael ti sbektal ti PPV yajeletik o bu yaxuben jutuk ti snukulel skoj yu'un oy bu laj yich'el chukbel o mich'bel ti sk'obe. Ech te ti mismo vun o bi, mu bu xal yu'un ti ech jsolel ti lo'il laj yalel ke ti PPV oy bu yajem xchu'uk xlok' xch'ich'el ti sjole; ech yu'un, Ech k'ucha'al xal ti vun pasbil yu'un ti forensetike, te xvinaj ti k'utik laj yal ti PF2 mu'yuk svinajesbil yu'un ti ech solel ik'ot ti pasele, mu stak sba xchu'uk ti slo'ile. Ech nixtok xchu'uk ti k'utik xa la jyich' alele, PT2 te laj yalbe a vi Organismo Nacional to ti stuk laj yilbe ti sbek'tal ti animae ti bu pochol laj staike imubu laj yil yu'un oy syajemal ti snuk', ech nixtok mu bu laj yil yu'un oy xch'ich'el ti sate; ech yu'un te xvinaj ti k'usi laj yal ti PF2 mu stak sab xchu'uk ti k'ux elan laj satel ti animae.

• **E.1.5 TI K'UTIK MU LEKUK LAJ YICH' TSAKEL K'ALAL LAJ YICH' CHAPANEL TI C.I.2**

Te ti xchapanel sk'el ti constanciaetik tsakajtik te ti C.I.2, a vi Organismo Nacional tol aj yal ti k'alal ti AR2, k'ot ti sk'ob ti xchakbenal ti C.I.1, ano'ox laj spas jun constancia de radicación ti lajuneb ora ak'obal ti sk'ak'alil chanlajuneb yu'un akosto ti a'bil 2023, ti te xal ti laj xa yich ti skopia certificada yu'un sa'bel sjam smelola ti k'ope. Ech nixtok, ti mismo sk'ak'alil laj spas ti "ACUERDO DE CONVALIDACIÓN DE ACTUACIONES" ti te xal yu'un ti sk'el lek xchu'uk sko'olta sk'op xchu'uk ti k'utik a'mtel laj spas ti AR1 te ti C.I.1, mu'yuk xa bu isa'be o istak mantal yu'un sa'bel smelolal ti k'optik sventa ilbajinel, majel utel ti laj sta ti V1, V2, V3 xchu'uk V4; manchuk mi laj yich' k'elbeñ sk'oplal ti C.I.2 *"te ta xalel"* ti k'alal laj chapele mu'yuk buch'u laj yich tsakel ti chukel.

Te ti chapbil k'op to, AR2 laj yal ti kuyun laj stsob sk'op xchu'uk ti a'mteletik laj yich' pasele xchu'uk la yak' sk'op yu'un ti lek'oye a' skoj ti mu'yuk bu ech' snetbe o spaj ni junuk derecho ti unin tseb kerem ti a'bilik smulike, yu'un stsak yip ti sk'ope laj yal ti k'usitik tsibabil te ti artículos Sexto Transitorio de la Ley Nacional del Sistema Integral de Justicia Penal para Adolescentes, ech xchu'uk uk 114 ti mantaletik tsibabilike; pe te ta xich' alel, li' ti slajeb numeral to ta xal *"[I] ti k'alal yak'al ta xchapanel ti k'opetike mi oy laj yich' jelel ti tribunal skoj yu'un mi oy mu sna' xchapanel leke, ech xkaltik ti jchapvanej yu'un ti unin vinik-antse mi mu sna'be lek sjam ti k'opetike xu' stak batel ti stojol yan juez manchuk mi yu'un muk'tik krixchanotik, mu k'usi spas, ano'ox mi xich' chunel ti muktik mantaletik tsibabile yu'un xchapanel ti unin vinik-antsetike imu xich' p'ajbel o ilbajinel ti sderchotakike"*

Ech yu'un ti AR2 laj ya'be yip ti sk'op k'alal laj yalbe sk'oplal ti k'usi te tsibabil ti artículo 114 yu'un ech lek skuy ti k'utik laj yich pasel te ti C.I.1, pe mu'yuk ispas ti muk' ti k'usi te tsibabil xchu'uk xal te ti numeral 12 yu'un ti mantaletik laj xa yich' alele, ti mantale xal *"sventa ti mukta mantal tsibabil yu'un ti sderechotak ti unin tseb.keremetike a' me mas tsots sk'opal skan ti ich'el ti muk', ech yu'un ta sk'an na'el iya'bel sjam ti a'no'ox yu'unik stukik ti unin tseb-keremetike, tsakel ti muk' yu'un k'usukal sk'an chapel, xchu'uk ech chaj jun mantal sventa yu'un slekil yutsil xchu'uk yich'el ti muk ti sderechotak stukike, ech k'ucha'al xal ti Ley General de los Derechos de Niñas, Niños y Adolescentes"*, yu'un ti yich'el ti muk ti slekil yutsil ti unin tseb-kereme xchu'uk ti k'usi lek yu'un ti skuxlejale persa ta xich'el ti muk a vi k'utik xich alel li' to, *"[I]k'ux-elan ti bu skuxanoj sbae, yuts' yalaltak xchu'uk ti skuxlejale stuk ti unin ants-vinike"*, te vinaj ti mu'yuk bu laj yich' ti muk' ti AR2.

Ech k'uchal xalel te ti xchakbenal "E.1.2", ti k'utik k'opetik xchu'uk vunetik laj stob ti AR4 tun yu'un svinajesbil ti AR1 laj stunes yu'un laj ya'bel smul ti V1, a' mismo vunetik ti laj xcha' sk'el ti AR2 ilaj tunesel ti scontra V2, V3 xchu'uk V4 yu'un ya'belik smul iech yich'ik chapanel te ti stojol Jueza de Control, Juicio Oral y Ejecución Especializada en Justicia Penal para Adolescentes; Ech a' stuk ti jun xcha'vinik yu'un akosto ti a'bil 2023, laj yal ti te xich' pajesel ti sa'bel sjam ti k'opetike, mu'yuk smulike xchu'uk mu xa xich'ik xchapanelik xa.

Ti k'utik chopol laj xa yich' alel ti te tsakajtik ti C.I.2, ech te tsakal uk ti AR3, te ti jun oficio 00342/1876/2023 pasbil ti sk'ak'alil o'lajuneb yu'un akosto ti 2023, laj sk'anbe ti Jueza de Control yu'un a k'o spas ti svunal sventa yu'un ti xu' xba yich'ik tsakel ti V2, V3 xchu'uk V4, ech ko'ol laj spas ya'mtel chaj k'ucha'el ti AR2 iti laj sk'el, laj yal ti leke, mubu laj yich' lek ti muk' ti k'opetike, muk' spas ti muk' ech k'ucha'al xal ti mantaletik ti k'alal oy xich' chapanel tiunin tseb-keremetik o mi antsatike ech k'ucha'al xal ti sderechotak ti unin tseb-keremetik o unin ants-vinik ti mu to staik yijilike, xchu'uk ech muk xch'un ti mantaletik ti te xal ti sk'an lek pasel ti a'mtele i sk'elel lek ti k'ope, ech k'ucha'al ti te tsibabil te ti yut Carpeta de Control.

Ech yu'un, a vi Organismo Nacional to ta snop repente ti a'mteletik xchu'uk ti k'opetik ti te tsakajtik ti C.I.2 mu'yuk lek laj yich'el ti pasel o muk' spasel, ech k'ucha'al laj xa yich' ak'el ti k'elel, ti AR2 xchu'uk AR3 snaojik xa ono'ox yu'un ti V2, V3 xchu'uk V4, tsakajtik xchu'uk makbilikxa o no'ox te ti snail yu'un FGE Chiapas, ech'un a xano'ox sk'om ti skobik sk'anel ti vunetik yu'un xu' staekelik ti krixchanotike yu'un xu' xba yak'ik ti stojol ti autoridad jurisdiccionale; ti te laj yicch' ak'el ti mismo k'ak'al ti k'alal laj yich k'anele -o'lajuneb yu'un akosto ti a'bil 2023- ech laj yich' chunel ti mantal xal ti vune yu'un ti Policíaetik yu'un Investigación ti mismo k'ak'al; oy k'utik ti xch'un a vi Organismo Nacional a' ech ik'ot ti pasel k'ucha'al slo'iltaik ti V1, V2, PT1 y PT2.

Ech ti yan, a vi Organismo Nacional to te tsots laj yal ti solicitud sventa ti bu xal yu'un ti xu' xich'ik tsakel ti chukel ti V2, V3 xchu'uk V4, te ti bu laj yak' sbi xchu'uk sfirma ti AR3, te tsakaltak xchu'uk sk'ak'alil "2023-08-15T21:40:00"; pe te, ti oficioetik te tsakal ti k'alal laj spas ya'mtel ti Policía de Investigación k'alal ti ba stakik ti V2, V3 xchu'uk V4 te laj yich'ik tsakel ti vaxakib ora ak'obal xchu'uk xcha'vik minuto, vaxakib ora ak'obal xchu'uk o'ob yoxvinik minuto xchu'uk valuneb ora ak'obal, te ti sk'ak'alil, o'lajuneb yu'un akosto ti a'bil 2023; te ta xich' alel, laj yich'ik tsakel k'alal muto xich k'anel ti vun sventa yu'un bu xal ti xu' xich'ik tsakelike.

- **F. DERECHO YU'UN TI KRIXCHANOTIK SVENTA SNAIK XCHU'UK TI SK'UTIKIKE**
- **F.1 ILBAJINEL,PAJEL XCHU'UK MUK' XICH'BEL TI MUK TI SDERECHOS SVENTA SNA XCHU'UK TI SK'UTIK YO'TO STA SVOKOL TI V1**

V1 a' jun bats'i ants jchi'iltik tsotsil xchu'uk a me'il yu'un vak vo' kerem-tsebetik, V2, V3, V4, VI1, VI2, VI3, desde k'alal nupun xchu'uk ti PPV, mas ti jtob a'bil xa, te laj spas snaik chu'uk ixkuxan sbaik te ti slumal San Isidro, municipio yu'un Zinacantán, Chiapas, te ti snaike oy snail xchonobil ti a' jun abarrotes a' te slokes jutuk stak'in yu'un smaklin ti yala'mtake, skoj yu'un ti laj ya'bel smul sventa ti la smil ti PPV, Ti komunidadetike laj xchapik ti na ti bu nakalik ono'oxe -k'alal ti mu to xich' chukele- xchu'uk skotol ti k'utik oy tee, laj yak'bel komel ti sk'om ti VI1, ti a' sba yol V1; pe, ti kereme te nakal ti Estados Unidos de América, ech yu'un mu xu' xtal stak

K'omel o yich' ti balamile xchu'uk ti nae i ti k'utikale, ech yu'un a vi k'opto, a ta xich' nopel k'usi stak ti utel ech k'ucha'al ti nopen stalel sk'uxlejalik i ti k'ucha'al xchapan sbaik te tii yutil slumalike. Ech yu'un, manchuk mi ti V1, V2, V3 xchu'uk V4 kolik xa lok'el ti chukel ti k'ucha'al laj snop ilaj yal ti muk'tik jchapanvaneje, mu stak sutik batel ba xcha' skuxan sbaik te ti bu likemiktale, a' yu'un, ti sbae,skoj ti mu sk'anelik xchu'uk laj yich'ik albelik ti oy k'usi chopol x-utatik yu'un ti yuts yalal ti PPV xchu'uk ti xchibal, skoj yu'un jun chapbil k'op laj spasik ti jnaklejetik yu'un -*San Isidro xchu'uk Chajtoj-*, ti sna ti V1 cha'bibil a' to mi sutral ti V11 mi sut lok'eltal ti buoye, te ta xich' ak'bel ti skob; ti kutik oye tee, atibil yu'un ti yajvaltak xchibal komundade yu'un ech xich' k'el el xchu'uk cha'biel a' to xich' ak'el mi cha' sutral ti V11.

Yan ti V1, V2, V3 xchu'uk V4, laj yich'ik sujelik yu'un ak'o stenik komel ti snaike xchu'uk ti sk'utikike a' jun *"kastiko laj ya'belik yu'un ti slumalike"* ti krixchanoetik yu'un ti komunidad yu'un Chajtoj xchu'uk San Isidro ech laj snopik yu'un sta svokolik xchu'uk te to ti sk'ak'alil jun xcha'vinik yu'un akosto ti a'bil 2023, mu'yuk bu xich' k'el el xchu'uk chapanel yu'un xu' sutik batel ti snaik xchu'uk ak'o sutesbelik ti skutikik xch'uk ech ak'o staik lek ich'elik ti muk, cha'bielik yu'un mu k'usi chopol x-utatik xchu'uk uk ti ajvalile, ti jtuneletike mu'yuk k'usi spasojik o xchapanik yu'un ti ak'o sutukuk ochel ba skuxan sbaik te ti skomunidadike. Ech yu'un ti k'utik laj xa yich' alel, te te jamal xvinaj ti oy laj yilbajine xchu'uk mu laj yich'el ti muk ti sderecho ti krixchanotik sventa ti snaike xchu'uk ti sk'utikike i ti a' skoj ti laj sta svoklik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4.

- **G. DERECHO SVENTA SK'ELEL SLEKIL XCHA'BIEL SKUXLEJAL TI UNIN TSEB-KEREM XCHU'UK YU'UN TI UNNIN JCHIOMAL ANTS VINIKE**
- **LBAJINEL, P'AJEL XCHU'UK MUK XICH'EL TI MUK TI DERECHO SVENTA SK'ELEL SLEKIL XCHA'BIEL SKUXLEJAL TI UNIN TSEB-KEREM XCHU'UK YU'UN TI UNNIN JCHIOMAL ANTS VINIKE YU'UN TI V2, V3 Y V4**

Ech k'ucha'al laj xa yich' alele, V2, V3 xchu'uk V4 unin jchiomal vinik ants k'alal ik'ot i tpsael ti k'opetik ilaj staik chukelik xchu'uk k'alal laj yabelik *"kastigo yu'un ti slumalike"* ti a' laj snop ti jnaklejetik yu'un ti skomunidadike xchu'uk ti te istaik chukelik xchu'uk lazo yu'un mu xjatavik; ech nixtok, xchu'uk te laj yich'ik makel ti chukel te ti komunidad yu'un Chajtoj xchu'uk San Isidro mas ti vaxakib yoxvinik ora, patil, te ti stojol ti FGE Chiapas ech ko'ol laj yich'ik makel, ech te laj yich' k'el el ti te laj yilbajinbelik ti slekil xkuxlejalik ti unin tseb keremetike ti te tsakal ti artículo 4º, ti valuneb xchakbenal te ti svunal ti muk'ta mantale, a' yu'un ti mu'yuk laj yich'belik ti muk ti sderechoike.

Ech nixtok, ti k'uyepal k'ak'al laj yichik makel ti chukele mu'yuk bu laj yichik maklinelik, muyuk bu laj ya'belik jutuk sve'elik, ech yu'un xu' ista svokolil k'uchal stsakelik ti chamel ti sbektal stakopalike xchu'uk ti sjol snopebal yu'unike. Sventa a vi k'opto, k'alal jun k'ak'al laj yich' jakbel sk'op ti V2 yu'un jtuneleitik yu'un a vi CNDH to ti sk'ak'alil vakib xcha'vinik ti yuilal octubre ti a'bil 2023, V15 laj sk'anbe vokol a vi Organismo Nacional to yu'un a k'o sa'bel o sk'anbel junuk snail jtunel yu'un ak'o yich' k'el el yu'un junuk psicóloga ti V2, skoj yu'un oy xi'el xa'i xchu'uk mu xa nichim yo'nton skoj yu'un ti *"kastiko ak'ba yu'un ti slumale"* ti ko'ol i kuch yu'un xchu'uk ti V1, V3 y V4. Ech yu'un a vi k'op to, ti j-a'mtel yu'un ti DIF Dyu'un slumal Ocozacoautla, Chiapas, laj sk'el ti V2 xchu'uk te laj yil ti mu nichimuk ti yo'ntone xchu'uk xjak no'ox yo'nton x-elan. Ech nixtok, ti k'alal laj yich' k'el el yu'un psicóloga ti V4, ti psicóloga laj yal, ti V4 xa'i xiel

mi oy bu k'ot ti pasel yanvelta ti k'usi svokol laj sta xchu'uk ti yuts yalale, te laj yal yu'un ti ep no'ox velta laj yutel, smajel yu'un ti PPV xchu'uk uk ti yantik yuts yalaltake k'alal jujun velta xuch' poxe o sikilaj o stunes ti chopol vomole; muyuk bu lom laj stsob sbaik lek ti bu xu' lek xa slolajik o komon xa xveike, k'alal jujun velta sok sjol ti stotike, oyk'utik no'ox chopol x-albatik asta majel xak', k'alal mi oy ska'anik skoltaik ti V1, a' stukik xljajik ti majelik.

V. MANTALETIK TI SKAN XICH PASELE

A tukiki, Secretario para el Desarrollo Sustentable de los Pueblos Indígenas del Estado de Chiapas, Fiscal General del Estado de Chiapas xchu'uk ti jayvo jtuneletik yu'un H. Ayuntamiento de Zinacantán, Chiapas:

SBA. Koltavananik yu'un xchapanel te ti stojol CEEAVEC yu'un a k'o stsakelin ti vun te ti Registro Estatal de Víctimas ti V1, V2, V3 xchu'uk V4, ak'o xcholbel lek sjam ti Comisión Ejecutiva sventa ti k'utik ik'ot ti pasele xchu'uk a vi svunal mantaletik to, xchu'uk ak'o yak'el batel svunal ti bu xal sk'opik ti buch'utik ista svokolike ti a' sbi Formato Único de Declaración de la CEEAVEC, k'alal mi laj yak' ti dictamene, ak'o ti aniluk sk'anbelik perton, stojbelik ti svokolike xchu'uk ak'o sk'eel yu'un ti muxa xcha'pasbelik chan velta.

XCHIBAL. Ti komon a'mtel xchu'uk ti CEEAVEC, ak'o yak'ik koltaleetik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4 yu'un xich' k'eelalik yu'un junuk psicóloga o ti buch'u snabe sjam ti xkoltavan k'alal oy tsots vokolile o ti k'usi tik xtun yu'unik yu'un skoj yu'un ti laj yilbajinbelik o muk' xich'el ti muk ti sderechoik, ti buch'utik skoltavanik o xk'elvanike, persame lek chapajtik iti buch'u lek sna'bik sjame, ak'o yich'belik ti muk' ti ya'vilalike, mi ants o vinike, xchu'uk ti stalel kuxlejale. xchu'uk motonukme ti k'alal xich'ik k'eel o koltelike inopulukme ti bu oyike, ak'o me yak'belik snaik ti k'utik xich jakbelik xchu'uk jamaluk me ti sk'oplal xich' cholbelike.

Ti o'ote, Secretario para el Desarrollo Sustentable de los Pueblos Indígenas del Estado de Chiapas:

SBA. Ak'o spasel komon a'mtel xchu'uk ti CEEAVEC, yu'un, ti vakib u no'ox, te ta xlik yatiel ti k'ak'al k'alal mi laj yich' ch'amel a vi vun yu'un mantaletik to(Recomendación) yu'un sventa ta xich' tojbel ti svokol, xchu'uk ti xk'op xak'ik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4 xchu'uk mi laj xch'unik ti k'usi xich' pasele, ta me xich'ik lek cholbel sjam yu'un ech stuk xu' snopik xchu'uk lek chapalukme, mi stuk sk'anike, xu'me ta xich' chapanel sk'oplal yu'un ech ak'o sa' belik bu xu' lek skuxan sbaik te ti mismo estado ti buoyike, xich' sa'belik junuk snaik, sk'an me xich jakbelik sk'opik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4, yu'un ak'o yalik ti k'utik xich paselele mi lek xilik o mo'oj, imi yakal xich ch'unel ti k'utik sk'an pasele, ak'o me yich'ik cha'bielik yu'un slekilik, xchu'uk ak'o yichbelik ti muk' ti sderechoik yu'un ti xu' snopik ti k'usi sk'an spasik o xchapanike.

XCHIBAL. Xchapanel xchu'uk ak'o yak'el ti na'el, ojtikinel, ti slajeb no'ox vakib u, ta xich slikebel yatiel ti k'ak'al k'alal mi laj yich ch'amel a vi mantalto (Recomendación), jun curso ti bu xich k'eelalik xchu'uk Chanel sk'oplal: a) derecho sventa yu'un xu' tuk snopik ti k'ucha'al xchapan ti k'uxlejlik ti buch'utik yajvaltak ti slumal ti batsi jnaklejetik yu'un ti komunidadetik o juju pam lum xchu'uk sk'eelalik slekilik icha'bielik; b) mantaletik ti xchapajtik yu'un juju tsop slumal ti bats'i jnaklejetike; c) yich'el ti muk stalel xkuxlejale ti juju tsop lumetik xchu'uk xchapel yu'un mu xa sk'anel ti ilbajinel, majel utel ti stojol ti antsatike. d) sk'eelalik xchu'uk ichbel ti muk' ti slekil xkuxlejale ti unin tseb-keremetike xchu'u uk ti unin xch'iomal ants.vinike, xchu'uk e)

ilbajinel, majel utel ti util snail uts alal, a vi to xbat sk'oplal sventa ti jtuneletik -a'mteletik yu'un ti SEDESPI ti a'ik xlik yak'ik ti capacitacionetik te ti stojol slumal ti bats'i jnaklejetike.

Ti o'ote, Fiscal General del Estado de Chiapas:

SBA. Sk'an cha koltavanik yu'un ak'o xich ak'el xchu'uk sk'el el ti k'ux-elan xbat ti k'op laj yak a vi Derechos Humanos sventa bu sk'anel parte skoj mu lekuk ispas ya'mtelik ti jtuneletik AR1, AR2, AR3, AR5 xchu'uk AR6 te ti stojol Órgano Interno de Control yu'un Fiscalía, yu'un ech xich' likesel xchapel, ti snail jtuneletike ak'o sliksesbel sa'bel smelolal ti k'opetike yu'un ech xich chapanel k'ucha'al xal ti mantaletik sventa yu'un ti derechotike, xchu'uk sk'an me ich'el ti muk' ti k'usi xal te ti xchak'benal **"schapel, skelel spasel ti muk' ti k'utik xak ileluk ti k'usi ik'ot ti pasele"** sventa yu'un a vi vunto.

SEGUNDA. Sk'an pasel komon a'mtel xchu'uk ti Fiscalía Indígena yu'un ak'o sk'el el k'ux-elan xbat ti R.A.1 sventa xich k'el el smelolal ti k'opetik ik'ot ti pasel yu'un vinajesel mi oy mulil ispasik ti jnaklejetik yu'un ti comunidad yu'un San Isidro xchu'uk Chajtoj, yu'un municipio de Zinacantán, Chiapas, ti a' stukik istsakik ti chukel ti V1, V2, V3 xchu'uk V4. Ech nixtok, sk'an npasel komon a'mtel xchu'uk Fiscalía de Combate a la Corrupción xchu'uk a vi Órgano Interno de Control, skoj yu'un sk'op a vi CNDH to, laj sliksesbel sk'oplal jun R.A.2 xchu'un jun E.D.I. te ti stojol ti AR4, ti a' jun túnel yu'un ti Policía de Investigación ti a' laj stik' sba ti chapanel ti k'opetik ti te tsakajtik ti C.I.1 yu'un ak'o smeltsanel xchu'uk sa'bel lek sjam ti k'opetike yu'un ak'o xak'el ti nael ti k'ucha'al ik'ot ti pasele.

YOXIBAL. Smeltsanel, xchapanel xchu'uk xak'el ti na'el ojtikinel ti slajeb no'ox vakib u, ta xlik yatiel ti k'ak'al k'al mi laj yich ch'amel a vi svuanal mantaletik (Recomendación), jun kurso ti bu xich a'yibel xchu'uk k'elbel sk'opal a vi k'opetik to: a) derechos yu'un ti batsi jnaklejetik yu'un juju pam lumetik xchu'uk lekil cha'bielik yu'un a k'o yich' belik ti muk'; b) mantaletik chapbilik yu'un stukik ti juju pam yut slumalik ti bats'i jnaklejetike; c) yich'el ti muk' ti yantik no'ox ti tos ti talel kuxlejale xchu'uk ti ilbajinel, utel majel ti stojol ti antsatike; d) Sderechos ti krixchanotik ti tsakbilik ti chukele o ti a'bilik smulike; e) lekil sa'bel sjam k'alal xich' chapanel sk'op ti bats'i jnaklejetike; f) Sk'elbel slekil skuxlejal ti unin tseb keremetike xchu'uk ti unin jch'iomal ants-vinike, xchu'uk g) ak'o spasel lek ti a'mtele, sa'bel lek sjam smelolal ti k'opetike xchu'uk ech me ti k'ucha'al xal ti mantaletike xchu'uk ti yipp a'bilik yu'un ti ya'mtelike k'alal yakal xich' chapanel junuk tsatsal k'ope.

XCHANIBAL. Ak'o me yich' pasel jlikuk vun ti slajeb no'ox chib u k'alal mi laj yich chamel a vi vun yu'un mantaletik to (Recomendación) ti xbat ti stojol ti policiaetik xchu'uk jtuneletik yu'un m inisterio ti x-amtejik yu'un k'alal xich chapanel ti Carpetas de Investigación, yu'un ak'o sa'bik lek sjam ti k'ope, ak'o yich'ik ti muk' mi ants o vinike xchu'uk ak'o yichbik ti muk' ti sderchotak ti slekil xkuxlejal ti unin tseb-keremetike xchu'uk ti unin xch'iomal ants-vinike; mas k'alal ti yak'al sa'bel sjam ti k'opetike mi oy xvinaj ti oy staik ilbajinel, utel o majel ti unin tseb-kereme o ti unin jch'iomal ants-vinike.

A tukiki, jtuneleyik yu'un H. Ayuntamiento de Zinacantán, Chiapas:

PRIMERA. Sk'an cha pasik komon a'mtel xchu'uk ti CEEAVEC, yu'un ti slajeb no'ox vak'ib u, ta xich likesebel yatiel ti k'ak'al k'ala mi laj yich' ch'amel a vi vun yu'un mantaletik to (Recomendación) yu'un sventa ta xich' tojbel ti svokol, xchu'uk ti xk'op xak'ik ti V1, V2, V3

xchu'uk V4 xchu'uk mi laj xch'unik ti k'usi xich pasele, ta me xich'ik lek cholbel sjam yu'un ech stuk xu' snopik xchu'uk lek chapalukme, mi stuk sk'anike, xu'me ta xich' chanel sk'oplal yu'un ech ak'o sa' belik bu xu' lek skuxan sbaik te ti mismo estado ti buoyike, xich' sa'belik junuk snaik, sk'an me xich jakbelik sk'opik ti V1, V2, V3 xchu'uk V4, yu'un ak'o yalik ti k'utik xich paselel mi lek xilik o mo'oj, imi yakal xich ch'unel ti k'utik sk'an pasele, ak'o me yich'ik cha'bielik yu'un slekilik, xchu'uk ak'o yichbelik ti muk' ti sderechoik yu'un ti xu' snopik ti k'usi sk'an spasik o xchapanike.

SEGUNDA. Sk'an pasel komon a'mtel xchu'uk ti Fiscalía Indígena yu'un ak'o sk'elel k'ux-elan xbat ti R.A.1 sventa ak'o xich' k'elel smelolal ti k'opetik ik'ot ti pasel yu'un vinajesel mi oy mulil ispasik ti jnaklejetik yu'un ti comunidad yu'un San Isidro xchu'uk Chajtoj, yu'un municipio de Zinacantán, Chiapas, ti a' stukik itsakik ti chukel ti V1, V2, V3 xchu'uk V4.

TERCERA. Xchanel xchu'uk ak'o yak'el ti na'el, ojtikinel, ti slajeb no'ox vakib u, ta xich' slikebel yatiel ti k'ak'al k'alal mi laj yich ch'amel a vi mantalto (Recomendación), jun curso ti bu xich k'elel xchu'uk Chanel sk'oplal: a) derecho sventa yu'un xu' tuk snopik ti k'ucha'al xchapan ti k'uxlejlik ti buch'utik yajvaltak ti slumal ti batsi jnaklejetik yu'un ti komunidadetik o juju pam lum xchu'uk sk'elel slekilik icha'bielik; b) mantaletik chapajtik yu'un juju pam slumal ti bats'i jnaklejetike; c) yich'el ti muk ti yantik no'ox ti tos ti talel kuxlejale xchu'uk ti ilbajinel,utel majel ti stojol ti antsatike; d) Sk'elbel slekil skuxlejale ti unin tseb keremetike xchu'uk ti unin jch'iomal ants-vinike, xchu'uk e) ilbajinel,utel, majel ti yutil uts alal. Ti mi ti tso'mlej yu'un ti komunidadetike mu ska'nik a vi cursoetik yu'un a vi k'opetik to, ta me sk'an xich' pasel junuk constancia sventa ti mu skanele.